

Erken Dönemde Hadislerin Yazılması ve Tedvînine Dair İsnâaşeriyye'nin Görüşleri ve Bazı Sahâbîlere Yönelttiği Tenkitlerin Değerlendirilmesi

Öz: İmâmet doktrini mezhebin odak noktası yapan İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'nin hadislerin yazılı kaydı ve tedvîninde Ehl-i beyt imamlarının öncü olduğuna ve müstesna yerine vurgu yaptığı görülmektedir. İsnâaşeriyye'de Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı vahiy kâtiplerine yazdırdığı gibi hadisleri de Hz. Ali'ye yazdırdığı kabul edilmektedir. Buna mukabil çağdaş bazı İsnâaşeri âlimlerin hadis tarihine, hadislerin tedvînine dair telif ettikleri kitaplarda Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın ise halifelikleri sırasında hadis rivayetine kısıtlama getirdiklerini, hadis rivayet eden sahâbîlere baskı uyguladıklarını iddia ettikleri dikkat çekmektedir. Onlara göre ilk üç halifenin bu davranışlarının temelinde Sünnet'e muhalefet; kendi bilgisizliklerini, uygulamalarını ve içtihat hatalarını örtmek, halifeliklerini meşru hâle getirmek, Ehl-i beyt'in faziletine, Hz. Ali'nin ve soyundan gelecek on bir (toplam on iki) imamın imâmet ve velâyetine yönelik rivayetlerin yayılmasına mani olmak gibi birtakım dinî ve siyasî sebepler yatmaktadır. Bu çalışma, hadis tedvînine yönelik olarak çağdaş İsnâaşeri âlimlerin görüş ve iddialarını kendi kaynaklarına referansta bulunarak ve Ehl-i sünnet âlimlerinin bu husustaki görüşleriyle mukayese ederek değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamız, hadis tedvîninin beş devreye ayrıldığı İsnâaşeriyye'de sadece Hz. Peygamber dönemi ve onun vefatını müteakip Hz. Ali'nin tedvîn faaliyetleri ile sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Tedvîn, İsnâaşeriyye, Kitâbet, Ehl-i Beyt, Râşid Halifeler

The Views of Ithnâashariya and Its Criticisms Against Some Companions Regarding the Recording and Compiling of Hadiths in Early Period

Abstract: It seems that Ithnâashariya, which makes the doctrine of the imâmate the focal point of the denomination emphasizes that the imams of *Ahl al-Bayt* are the pioneers in the writing and compiling of hadith, and they have exceptional position in this issue. It is accepted that the Prophet dictated hadiths to Ali, just as he dictated the Qur'an to the recorders of revelation. On the other hand, it is noteworthy that in the books written by some contemporary Ithnâashari scholars on the history of hadiths and its recording, the guided caliphs Abû Bakr, Umar and Uthmân restricted the narration of hadiths during their caliphate and put pressure on some companions who narrated more hadiths. According to them, there are a number of religious and political reasons of these behaviours of the first three caliphs such as the opposition of the Sunnah, covering up their own ignorance, practices and ijthad errors, legitimizing their caliphate, preventing the spread of hadiths referring to the virtue of the Ahl al-Bayt, and the *walâya* of twelve imams who will come from Ali's descendance. Therefore, this study aims to evaluate the views and claims of contemporary Ithnâashari scholars regarding hadith recording in the early times by referring to their own sources, and to compare them with the opinions of the scholars of Ahl al-Sunnah in this issue. Our study is limited to Hadrat Ali's works in the period of the Prophet and after his death.

Keywords: Tadwen, Ithnâashariya, Recording, Ahl al-Bayt, Guided caliphs

Giriş

Sünnet'in Kur'ân'la birlikte dinin iki kaynağından biri olduğunda Sünnî ve İsnâaşeri'î âlimler ittifak hâlinindedir. Sünnet'le ilgili ihtilaf ise iki ana noktada temerküz etmektedir: Bunlardan ilki hadis anlayışında olup İsnâaşeriyye tarafından on iki imamın (Resûlullah ve kızı Hz. Fâtıma ile birlikte on dört) masum kabul edilerek onların söz, fiil ve onaylarının aynen Resûlullah'ın (s.a.v.) söz, fiil ve onayları derecesinde görülmesi ve bağlayıcı kabul edilmesidir. Zira İsnâaşeriyye'de peygamberlerin, Resûlullah'ın ve mâsum imamların ilminin mevcut imama verâset yoluyla geçtiği savunulmaktadır. Bu durum imamları masumların dışında birinden ilim öğrenmeye muhtaç bırakmamakta ve onlara tam yetkinlik sağlamaktadır. İsnâaşeri'î paradigmaya göre imamlar ilham almakta olup bilgilerinin kaynağı ilâhîdir; ayrıca onların ilmi; peygamber(ler)e ve ataları olan önceki mâsumlara dayanmaktadır. Daha açık bir ifade ile bir sözün imama ait olmasıyla, Resûlullah'a, Cebrail'e, hatta Allah Teâlâ'ya ait olması (vahiy) arasında fark bulunmamaktadır.²

Ehl-i sünnet ve İsnâaşeriyye arasında hadisle ilgili ikinci ihtilaf, isnadla ilgilidir. Bir sözün imamın ağzından çıkmış olması ile onun önceki imamlara isnadlı veya isnadsız olarak atfedilmesi arasında ya da imamın bir sözü babasına isnad etmesi ile Resûlullah'a (s.a.v.) isnad etmesi arasında fark yoktur; zira bilginin kaynağı aynıdır. Bu durumda isnad önemini yitirmekte, imama bu sözün nasıl intikal ettiği sorusu, imam ilhama mazhar olduğu ve atalarının ilmine otomatik olarak vâris oldukları baştan kabul edildiği için İsnâaşeriyye açısından anlamsız durmakta ve bu durum bir problem doğurmamaktadır.³ Ayrıca hadislerin ya da *asıllarla* ve *el-Kâfi* gibi hadis kitaplarının zamanın imamına arz edilip onun onayı alındığı iddia edildiğinden Şîa kaynaklarında hadislerin isnadlı rivayet edilmesi âdeta teberrüken olmaktadır.⁴

- 1 Erken döneme atıfta bulunurken Şîa tabirini; tarihî süreçte on iki imam doktrinini benimseyenleri, diğer İmâmî fırkalardan ayırmak için ise *İsnâaşeri'* kavramını kullanacağız.
- 2 Bk. İbrahim Kutluay, "İsnâaşeriyye İmâmiyyesi'ne Göre Hadis ve Sünnetin Kaynakları", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe Sempozyumu III*, edit. Abdullah Aydınlı, Hayati Yılmaz, Erdiç Alatlı vd., (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 179-212.
- 3 Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh el-Kummi Saffâr, *Besâirü'd-derecât* (Beyrût: Şeriketü'l-Almei li'l-Matbûât, 1431/2010), 147-152; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub el-Küleyni, *el-Kâfi* (Beyrut: Menşûratü'l-Fecr, 1428/2007), 1/132; geniş bilgi için bk. Bekir Kuzudışlı, *Şîa'da Hadis Rivayeti ve Isnad* (İstanbul: BSR Yayıncılık, 2011), 86, 183.
- 4 Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgarî Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa ilâ tahsili mesâilî's-şerîa*. thk. Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî (Kum: Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Türâs, 1414/1993), 30/258; geniş bilgi için bk. İbrahim Kutluay, *İsnâaşeriyye'de Hadis Usûlü Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 30.

İsnadla ilgili diğer bir ayırım noktası, İsnâaşeriyye'nin, ashâbın çoğunun Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin vasi olduğunu kabul etmeyerek ahidlerinden dönmeleri, dolayısıyla mürted olmaları sebebiyle sadece Ehl-i beyt ile, *âdil* saydıkları on civarında sahâbîden gelen hadisleri kabul etmeleridir.⁵

İsnâaşeriyye'ye göre on iki imam *velâyet* sahibidir ve yeryüzünde her zamanda mutlaka bir imamın bulunması zorunludur.⁶ Ayrıca Resûlullah'ın Ehl-i beyt'inden ve onun vârisi olan Hz. Ali'ye ilmini aktardığı kabul edilmektedir. İmamların yurkarda ana hatlarını zikrettiğimiz bilgi kaynakları ile ilgili İsnâaşerî paradigma iyi bilinirse imamların hadislerin kitâbeti (yazımı) ve tedvînindeki (yazılı metinlerin toplanması) rolü, bunların mahiyet ve keyfiyeti daha kolay anlaşılabilir.

İsnâaşerî âlimler arasında erken dönemde Ehl-i beyt tarafından hadislerin tedvîn edildiği, hadis tedvînine dair bir yasağın olmadığı, aksine Resûlullah'ın, hadisleri Hz. Ali'ye yazdırdığı hususunda ittifak vardır.⁷ İsnâaşerî âlimlerin, Ehl-i sünnet'in hadislerin yazımı ile ilgili görüşlerini, başka bir ifade ile Sünnî ulemânın Hz. Peygamber'in sağlığında ve halifeler döneminde hadislerin tedvîni meselesine bakışlarını ise iki maddede özetledikleri görülmektedir:

a. Hadis rivayetinde bir yasaklama olmasa da hadislerin yazılmasının Hz. Peygamber tarafından çeşitli sebeplere bağlı olarak yasaklandığını, dolayısıyla bazı sahâbîlerin ve ilk üç halifenin hadislerin yazılmasına sıcak bakmadıklarını kabul edenler,

b. Hadisleri yazma konusunda böyle bir yasak olmakla beraber, bunun geçici ve şartlı bir yasak olduğunu, yazmaya izin veren rivayetlerle söz konusu yasağın ortadan kaldırıldığını savunanlar.

Ehl-i sünnet'e göre hadislerin sahâbeye ve diğer kuşaklara aktarılması, hem şifahi hem de yazılı metinlerden rivayet yoluyla gerçekleşmiştir. Şöyle ki Resûlullah'ın (s.a.v.) mübarek ağzından çıkan sözleri, ondan sâdır olan fiil ve takrirleri görüp işiten ya da bunlara şahit olanlardan alan sahâbîler, ilgili hadis(ler)e vâkıf olma-

5 İbrahim Kutluay, "İmâmîyye Şîası'na Göre Sahâbenin Adaleti Problemi", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe Sempozyumu II*, edit. Hayati Yılmaz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 75-114; Azamî, *Dirâsât*, 1/25.

6 Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim Ca'fer en-Nu'mânî, *Kitâbü'l-ğaybe*, thk. Fâris Hasûn Kerîm, (Dâru'l-Cevâdin, 1432/2011), 138-139.

7 Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *Emâlî* (Necef: Matabaatü Numan, 1384), 2/56; Murtezâ el-Askerî, *Medâlimü'l-medreseteyn* (Tahran: Müessesetü'l-bi'se, 1406/1986) 2/306, 310.

yan diğer sahâbîlere ve tâbiîne bunları nakletmişlerdir. Hz. Peygamber'in sağlığında bazı sahâbîlerin şahsî tercih ve gayretleriyle hadislerin ancak bir kısmı yazı ile kayda geçirilmiştir. Nitekim A'zamî elli iki sahâbinin, kendi gayretleriyle hadis cüz'leri oluşturduğunu tesbit etmiştir.⁸ Ancak Ehl-i sünnet'e göre Resûl-i Ekrem, nâzil olan bütün âyetleri vahiy kâtiplerine yazdırdığı gibi hadisleri yazdırmış değildir. İsnâaşeriyye'nin iddiasına göre ise Hz. Peygamber, Kur'an'ı muhafaza altına almak için âyetleri vahiy kâtiplerine nasıl yazdırmışsa, aynı şekilde hadisleri de her açıdan güvenilir olan Hz. Ali'ye yazdırmıştır. Hülâsa Ehl-i sünnet'le İsnâaşeriyye, imamların masum olması, ilhama mazhar olmaları, onlara ilmin atalarından intikal etmesi, isnad ve hadislerin Hz. Peygamber'in sağlığında tedvîni gibi hususlarda farklı düşünmektedirler.

Öte yandan kanaatimizce hadislerin yazılı kaydı problemini, İslâm'ın ilk yıllarında yazının durumundan bağımsız olarak değerlendirmek isabetli değildir. Bu sebeple hadislerin yazılı kaydı ve tedvîni meselesini incelemeyen evvel Arap yazısının Asr-ı saâdet'teki durumunu ana hatlarıyla değerlendirmek ve günümüz anlayışıyla ileri sürülmüş olan "yazının daha güvenilir olduğu" şeklindeki tezi tartışmak gerekmektedir.

1. Yazının Daha Güvenilir Olduğu Görüşünün Kaynakları ve Değerlendirilmesi

Câhiliye dönemi Hicaz bölgesinde yazılı kültürden ziyade şifâhî kültür egemen olmakla birlikte yazının belli alanlarda kullanıldığı bilinmektedir. Genel bir uygulama olmasa da Câhiliye döneminde kabilelerin savaş haberleri, övünce ve üzüntüye sebep olan olaylar, kabilenin şairlerinin şiirleri,⁹ borçlar, ahitler, vesikalar, anlaşmalar, bazı dinî kitaplar, nesepler ve şahsî mektupların yazıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁰ Ancak bu, zikredilenlerin tamamının yazıldığı anlamına gelmemekte, söz konusu dönemde yazının kullanıldığına işaret etmektedir. Yine A'zamî'nin kaydettiğine göre İslâm öncesinde Mekke, Tâif, Anbar, Hîre, Dûmetül-cendel, Medine gibi yerlerde okullar bulunmaktaydı.¹¹

8 Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-ehâdisi'n-nebevî* (Riyad, 1401/1981), 1/92-142; ayrıca bk. Cemal Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Hadis Kitâbeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2001): 156-1157.

9 Nâsır el-Esed, *Mesâdiru's-şî'ri'l-câhilî* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1962), 107-133.

10 A'zamî, *Dirâsât*, 1/44-45.

11 M. Mustafa el-A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature* (Indianapolis: American Trust Publication, 1978), 1;

Bununla birlikte Câhiliye döneminde şiiir, hikmet ve eyyâm-ı Arabla (Câhiliye dönemi savaş hikâyeleri) ilgili yazılı kayıtlar istisna tutulursa, genelde bu tür kültür unsurları şifahî olarak naklediliyor ve hafızalarda korunuyordu. Öyle ki her şairin şiiirlerini ezberden nakleden bir veya birkaç râvisi vardı;¹² bir şairin şiiirinin yazılması, söz konusu şiiirin ezberlenmeye değer görülmeyip ancak yazı ile yetinildiği düşünülerek bundan utanç duyuluyordu. Burada kastımız, o dönemde şiiirlerin yazılmadığı değil, edebiyatta şifahî rivayetin ne kadar hâkim ve muteber kabul edildiğidir. Dönemin Arab kültüründe, bahsini ettiğimiz hususlarda yazı kullanılsa da sözleşmeler ve ticarî anlaşmalar dışında yazının pek bir değerinin olmadığı ve yazı bilenlerin az olmasından dolayı ona çok az başvurulduğu görülmektedir.¹³ Şu hâlde Câhiliye döneminin yanı sıra İslâm'ın ilk yıllarında sözlü geleneğin hâkimiyetini ve dönemin kültürel şartlarını bilmeden, hadislerin niçin yazıdan ziyade ezberlenerek muhafaza edilmesinin tavsiye edildiğini ve yazıya daha az başvurulduğunu kavramak mümkün değildir.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in özellikle devlet ve toplum işlerinde yazıyı kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim onun, devlet başkanları ve kabile reislerine göndermek üzere yazdırdığı İslâm'a davet mektupları, verdiği ahidnâme/eman-nâme, yaptığı anlaşma, nüfus sayımı, zekât kayıtları, borçların kaydedilmesi gibi hususlarda yazıya başvurduğu ve ihtiyaç hâlinde resmî işlerde yazıyı etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir.¹⁴

Yazılı metinlerin daha güvenilir olduğu, dolayısıyla yazı ile daha iyi muhafaza edileceği iddiasını ise dönemin Arab yazısının durumunu ve Arab kültürünü bilmeden değerlendirmek mümkün değildir. Hz. Peygamber döneminde Arap yazısı tam olarak gelişmemişti;¹⁵ öyle ki harflerde sadece harekeler değil genellikle nokta bile bulunmamaktaydı. Noktalama ve hareke, metinlerin daha doğru yazılması ve okunması için ihtiyaca binaen daha sonra konulmuştur.¹⁶ Bu durum

12 Ahmed b. İbrahim Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb fi edebiyat ve inşâi lügati'l-Arab* (Beirut: Müessesetü'l-Meârif, ts.), 2/254.

13 Bk. Zişan Türcan, "Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkisinin Yeri", *Turkish Academic Research Review/Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4/4 (2019): 461.

14 Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâse*, (Kahire: 1956), 181; A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, 16; Şehristânî, *Târihu hadisi'n-nebevî*, 74-75.

15 Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017), 76-77; İbrahim Kutluay, "Oryantalistlerin Erken Dönemde Hadislerin Yazılmadığına Dair İddiaları Karşısında Abbott, A'zamî ve Sezgin'in Görüşlerinin Mukayesesi", *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet*, Yayına Hazırlayan Fikret Karaman; edit. Abdülhan Ünlüsoy, Serkan Demir (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), 1/ 11-33.

16 O dönemin yazı örnekleri için bk. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 76-77. Kur'ân-ı Kerim'e hareke tâbiin âlimlerinden Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından konulmuştur.

dikkate alındığında ve dönemin zikrettiğimiz şartları gereği, hadislerin doğru bir şekilde zabtında en güvenilir metodun onları sağlam bir şekilde işitip belleyenlerden aynı şekilde alma (tahammül) olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Zira Arap yazısının gelişmemiş olmasına ilave olarak bizzat Resûlullah'tan (s.a.v.) işitmemiş olan, bir hadisin hangi ortamda, kime, ne maksatla söylendiğini bilmeyen ve üstelik yazma becerisi tam gelişmemiş olan birinin hadisleri yazması, beraberinde başka problemler getirecektir. Râşid halifeler, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbâs gibi sahâbilerle vahiy kâtipleri istisna edilirse sahâbilerin çoğunun yazısı henüz iyi değildi.

Hülâsa yazılı bir metnin daha sağlam korunduğu tezi, o zaman için mutlak bir hakikati ifade etmemektedir.¹⁷ Zira unutulmamalıdır ki, yazılı metinlere ilavede bulunma, bazı kelime ve ifadeleri metinden çıkarma, metinler üzerinde değişiklik yapma gibi yollarla metinlere müdahalelerde bulunma pekâlâ mümkündür.¹⁸ Hele şifahî kültürün egemen olduğu, insanların hafızalarının berraklığını koruduğu, ezberlenecek olan metnin dinin iki temel kaynağından birini teşkil ettiği dikkate alındığında, hadisleri gerek ezberleyerek gerekse yazmak suretiyle muhafaza etmenin gerekçe ve imkânları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca pek çok kişinin hafızasında olan aynı metnin, bambaşka anlama gelecek şekilde değiştirilmesi ve öyle nakledilmesi neredeyse imkânsızdır.

Bilgilerin yazılı kayıtlarla muhafazasının daha güvenilir kabul edildiği günümüzün hâkim anlayışını esas alarak on beş asır öncesi Hicaz coğrafyasındaki sadece hadislerin değil şiir, nesir, hikmet, darb-ı mesel vb. kültür unsurlarının şifahî olarak aktarımını daha az güvenilir bulmak doğrusu *anakronizme* düşmektir. Bu, söz konusu dönemin şartlarını bilmemek, bugünün değer yargıları ve imkânlarıyla erken dönem Arap kültürünü değerlendirmek anlamına gelmektedir. Dahası hadislere güvenilebilmesi için onların yazılı olması şartını aradığımızda, bize tevâtürle gelen, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) tarafından cem edilen ve halifeliği zamanında Hz. Osman tarafından çoğaltılan Kur'ân-ı Kerim'in orijinal nüshalarının elimizde olmaması, Kur'ân'ı da tartışmalı hâle getirir.¹⁹ Biz biliyoruz ki hadisler ezberlenip müzâkere edilmesinin ve bir kısmının yazılı olarak kaydedilmesinin yanında Sünnet, Hz. Peygamber'in teşvikiyle amelî olarak yayılmıştır.²⁰

17 Geniş bilgi için bk. Abdullah Aydın, "Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", *Sünnet'in Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensâr Yayınları, 1995), 316.

18 Aydın, "Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", *Sünnet'in Dindeki Yeri*, 316.

19 M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet* (Ankara Ankara Okulu Yayınları. 1997), 172-173.

20 Bk. Abdullah Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 33.

Asr-ı saâdet döneminde sahâbîlerin ve tâbîilerin uygulamalarına baktığımızda ilk safhada yazının ferdî bir eylem ve tercih olduğu ve "hatırlatma görevi" üstlendiği görülmektedir. Hadis rivayeti ile yakından ilgilenen bazı sahâbî ve tâbîilerin, hadisleri önce ezberledikleri, sonra onu yazıya geçirdikleri ve tereddüt ettiklerinde yazılı metinden sağlamasını yaptıkları, iyice ezberledikten sonra ehil olmayan birinin eline geçmemesi ve yukarıda sözünü ettiğimiz müdahalelere maruz kalmaması için yazdıkları metinleri (sahifeleri) bazılarının imha ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak isnadlar çoğalıp hadisleri ezberlemeye dair himmetler azalınca ezber devam etse de hadisleri ayrıca yazılı olarak muhafaza etmek kaçınılmaz olmuştur.

Diğer taraftan esasen hadislerin yazılı olması hâlinde daha güvenilir olacağı ve hadislerin bir asır boyunca yazılmadığı iddiasının temelinde Goldziher (1850-1921), Schacht (1902-1969) gibi bazı oryantalistlerin²¹ fikirleri bulunmaktadır. Goldziher, Hz. Peygamber'e atfedilen "*Benden bir şey yazmayınız*"²² rivayetini Ehl-i rey'in, hadislerin yazılmasına müsaade eden rivayetleri ise Ehl-i hadis'in uydurduğunu iddia edebilmiştir.²³ Ne var ki Ehl-i rey'den olduğu hâlde hadislerin yazılmasını destekleyen, Ehl-i hadis'ten olmasına rağmen hadislerin yazılmasına karşı çıkan âlimlerin varlığı, Goldziher'in tezini temelinden sarsmaktadır. Onların bu tezleri önce Hind alt kıtasında ortaya çıkan Kur'âniyyûn ekolüne, oradan da Mısır'a geçmiştir.²⁴ Öyle görünüyor ki son dönem İsnâşerî araştırmacılar, mezheplerini savunma gayretiyle birlikte Ehl-i sünnet aleyhine olan ilgili fikirleri büyük ölçüde onlardan alarak savunmaya başlamışlardır.²⁵ Bu bilgiler ışığında İsnâşerî âlimlerin hadislerin yazılması, rivayeti ve tedvînine dair belli başlı iddialarına bakmak ve bunları değerlendirmek gerekmektedir.

2. İsnâşeriyye'nin Hadislerin Rivayeti, Yazılması ve Tedvînine Dair Temel İddiaları

Hadislerin yazılı kaydı ve tedvîni ile ilgili olarak iki mezhep arasındaki ihtilafların başında, İsnâşerî âlimler tarafından ısrarla üzerinde durulan ve Ehl-i sünnet ulemânın aksini savunduğu, ilk üç halifenin hadis rivayetine ve tedvînine karşı

21 Bk. Sabri Çap, *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis* (Ankara: İlahiyat, 2019), 418- 489.

22 Müslim, "Zühd", 72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/443; Dârimi, "Mukaddime", 40.

23 Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber ve S. M. Stern (Chicago, New York: Aldine, Atherson 1967-1971), 2/ 184.

24 Daniel Brown, *İslâm Düşüncesinde Sünnet'i Yeniden Düşünmek*. çev. Sabri Kızılkaya- Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 127-128.

25 Tevhid Bakan, Tevhid Bakan, "Çağdaş İsnâşerî Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26 (2006): 110.

oldukları iddiası gelmektedir. Ancak İsnâaşerî âlimlerin *kitâbetü'l-hadîs* ve *tedvînü'l-hadîs* terimlerini birbiri yerine kullanabildikleri görülmektedir. Nitekim İsnâaşerî müelliflerin hadis kitâbetini ele alan kitaplarının daha çok *tedvînü'l-hadîs*, *tedvînü's-sünne*²⁶ gibi adlar taşımasında bu husus hemen fark edilir. Ehl-i sünnet âlimlerine göre ise *kitâbetü'l-hadîs* (takyîdü'l-ilm, takyîdü'l-hadîs), *tedvînü'l-hadîs* ve *tasnifü'l-hadîs* üç farklı şeyi ve safhayı ifade eder.

2.1. Ehl-i Sünnet'e Göre Hadislerin Yazılması ve Tedvîni Meselesi

Çağdaş İsnâaşerî âlimler, ilk üç halifenin ve Ehl-i sünnet ulemâsının Hz. Peygamber hayatta iken hadislerin yazılması ve tedvîninin yasaklandığı görüşünü benimsediklerini iddia ederler. Ayrıca onlar bu hususta ilk üç halifeyi, bu kanaatteki sahâbîleri ve diğer âlimleri Sünnet'e muhalefet ettikleri gerekçesiyle eleştirirler. İsnâaşerîye'ye göre ise hadislerin rivayet, kitâbet ve tedvîni hiçbir zaman yasaklanmadığı gibi, aksine tedvîn Resûlullah'ın Hz. Ali'ye yazdırmasıyla gerçekleştirilmiş bir faaliyettir. Ehl-i beyt'in çabalarıyla gerçekleştirilen söz konusu tedvîn faaliyeti, on ikinci imama kadar devam etmiş²⁷ ve masum imamlardan hadislerin tedvîninin yasak olduğuna dair herhangi bir söz nakledilmemiştir.²⁸

Başta da dikkat çektiğimiz gibi İsnâaşerîye'nin iddiasına göre ilk üç halife ve pek çok sahâbî, hadislerin yazılmasının caiz olmadığı görüşündedirler. Bununla birlikte hadislerin yazımını yasaklasa da Hz. Peygamber'in "hadis rivayeti"ne müsaade ettiği vurgulanmaktadır.²⁹ Özellikle çağdaş İsnâaşerî âlim ve araştırmacılar, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Takyîdü'l-ilm* adlı eserinde³⁰ topluca yer alan, Allah Resûlünün hadislerin yazımını yasaklayan ve buna izin veren hadisleri iktibas edip delil olarak kullanmaktadırlar.³¹ Meseleye daha yakından baktığımızda, kısaca ifade etmek gerekirse, Ehl-i sünnet âlimlerine göre Hz. Peygamber'den hadislerin yazılmasını yasaklayan ve izin veren iki tür haber sâdır olduğu görü-

26 Meselâ Muhammed Ali Mehdevîrâd, *Tedvînü'l-hadîs i'nde's-Şi'ati'l-İmâmîyye* (Tahran: Hastînamâ, 1431/2010); Seyyid Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî, *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe* (Kum: Mektebü'l-İlâmî'l-İslâmî, 1413/1993).

27 Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şia ilâ tahsîli mesâilî's-şeria* (Mukaddime), 1/ 40.

28 Ali eş-Şehristânî, *Tedvînü sünneti'n-nebevî* (Kum: Mektebü'l-İlâmî'l-İslâmî, 1413), 113.

29 Ali eş-Şehristânî, *Târihu hadîsi'n-nebevî* (Kum: Dâru'l-Gadîr, ts.), 56.

30 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Takyîdü'l-ilm*, thk. Sa'd Abdülgaffâr Ali (yy.: Dâru'l-İstikâme, ts.), 33.

31 Meselâ bk. Şehristânî, *Târihu hadîsi'n-nebevî*, 51-55; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/42.

lür.³² Hadislerin rivayetinde ise Resûlullah tarafından getirilen bir sınırlama bulunmamaktadır. Aşağıda tafsilata girmeden iki başlık altında bu husustaki rivayetleri değerlendireceğiz.³³

2. 1. 1. Hadislerin Rivayet Edilmesine İzin Verdiği Hâlde Yazılmasını Yasaklayan Hadisler

İsnâaşerî âlimlerin bu hususta en çok başvurdukları rivayet, Ehl-i sünnet'e ait muteber hadis kaynaklarında Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) tarafından nakledilen ve sahîh olduğu tespit edilen "*Benden bir şey yazmayınız. Her kim benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin. Bununla birlikte (hadisleri yazmayı) rivayet edebilirsiniz, bunda beis yoktur. Kim bana söylemediğim bir sözünü bilerek isnad ederse cehennemde yerine hazırlansın*" mealindedir.³⁴ Aynı şekilde Ebû Said el-Hudrî'den nakledilen diğer bir rivayette o, "*Resûlullah'tan hadisleri yazmak için izin istedik, izin vermedi*"³⁵ diye haber vermiştir. Ancak bu rivayet, isnadında bulunan ve cerh ve ta'dil âlimlerinin zayıf bir râvi olduğunda ittifak ettikleri Abdurrahman b. Zeyd sebebiyle zayıftır.³⁶ Bu konuda Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) nakledilen rivayetler de vardır. Meselâ o, "*Bizler, bir kısım hadisleri yazıyorduk. Resûlullah (s.a.v.) yanımıza uğradı, bize ne yazdığımızı sordu. Kendisine hadisleri yazdığımızı haber verince o, 'Allah'ın kitabının yanında başka kitaplar mı ediniyorsunuz? Geçmiş ümmetler bu sebeple helak oldular'* buyurarak bizi yazmaktan menetti"³⁷ diye haber vermiştir.

32 Türcan, "Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkisinin Yeri", 460.

33 Bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-ehâdisi'n-nebevî* (Riyad, 1401/1981); Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17 (1998-1999): 91-121; Cemal Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Hadis Kitâbeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2001), 155-168.

34 Müslim, "Zühd", 72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/443; Dârimî, "Mukaddime", 40. Muhaddislerin çoğu merfû olduğuna hükmetmeler de bu rivayetin merfû mu yoksa mevkûf mu olduğu meselesi, Buhârî ile Müslim arasında ihtilâftır. Muhammed Matar ez-Zehrânî, *Tedvîni's-sünneti'n-nebeviyye neşetühû ve tatavvuruhû* (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426), 67.

35 Tirmizî, "İlim", 11; Dârimî, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Takyîdü'l-ilm*, thk. Sa'd Abdülgaffâr Ali (yy.: Dâru'l-İstikâme, ts.), 33.

36 Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'in, Buhârî, Nesâî gibi âlimler bu râvinin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/84, 2/425, 2/546; Bk. A'zamî, *Dirâsât*, 1/77.

37 Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*. 34; Ca'fer es-Sübhânî, *Buhûs fi'l-mîlel ve'n-nihal* (Kum: Müessesetü'l-İmâmîs-Sâdık, 1427/2006), 1/93.

Hülâsa bu vb. rivayetlerde ifade edilen, hadisleri yazma yasağının, hadislerin yazılabileceğine delâlet eden rivayetlerden hareketle mutlak değil, bazı sebeplere bağlı ve geçici bir yasak olduğu söylenebilir. Zira hadisleri yazmaya izin veren rivayetlerden anlaşıldığına göre, yasağın daha sonra neshedildiği görülmektedir. Ayrıca A'zamî (ö. 2017),³⁸ Sezgin (ö. 2019),³⁹ Yücel,⁴⁰ Zehrânî⁴¹ gibi araştırmacıların tespitlerine göre hadislerin yazımını yasaklayan rivayetler içinde sahih ve delil olmaya elverişli olanı, yukarıda ilk kaydettiğimiz Ebû Said el-Hudrî hadisidir. Bu, temelli bir yasak olsaydı Hz. Ömer, hadisleri tedvîn etme meselesini diğer sahâbilerle istişare ve müzâkere etmez, bu konuda bir ay düşünmezdi. Söz konusu rivayet *mensûh* olmasına ve ister genel ister özel izin şeklinde olsun hadislerin yazılmasına izin veren rivayetlere rağmen bazı çağdaş İsnâaşerî âlimler, Ebû Said el-Hudrî hadisini ve halifelere atfedilen uygulamaları esas alarak dinî ve siyâsî sebeplerle ilk üç halifenin Sünnet'in neşrini yasakladıklarını ve Sünnet'e ehemmiyet vermediklerini iddia edebilmişlerdir.⁴²

2. 1. 2. Hadislerin Yazılmasına İzin Veren ve Bunu Teşvik Eden Hadisler

Bazı sebeplere bağlı olarak hadislerin yazılmasını men eden yukarıda kaydettiğimiz rivayetlere karşı, yazılmasına müsaade eden hadisler de dikkat çekmektedir.⁴³ Aşağıda bunlara kısaca işaret etmekle yetineceğiz.

Ezberinin zayıf olduğundan şikâyet eden bir kişiye Resûlullah'ın (s.a.v.) "*Sağ elinden yardım al*"⁴⁴ buyurması, yine Ebû Şâh'ın (ö.?) talebi üzerine Veda hutbesini "*Ebû Şâh için yazınız!*"⁴⁵ diye emretmesi, Râfi' b. Hadîc'ten (ö. 73/692) nakledilen

38 A'zamî, *Dirâsât*, 1/76-77.

39 Fuat Sezgin, *Arab-İslâm Bilimler Tarihi*, Almanca aslından tercüme (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin Araştırma Vakfı, 2015), 1/61, 69; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Otto Yayınları 2015), 14.

40 Bu konuda bk. Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17 (1998-1999): 96-98.

41 Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye*, 62.

42 Şehristânî, *Târihu hadis'in-nebevî*, 55.

43 Bu konudaki rivayetler arasındaki tenâküzün nasıl giderileceğine dair bk. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasis* (Beyrut: y.y., ts.), 132-133; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 276- 278, Ahmet Yücel, "Kitâbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2002), 26/ 81-83.

44 Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvazullah, Abdullâh b. Muhsin b. İbrahim (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty.), 1/ 244; 3/169.

45 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/183, 185; Buhârî, "İlim", 39, "Lukata, 7;" "Diyât", 8; Müslim, "Hac", 447.

Resûlullah'a kendisinden işittiklerimiz yazıp yazamayacağını sorulduğunda, onun "*Yazın, bunda bir beis yoktur*"⁴⁶ buyurması, hadislerin yazımına izin veren rivayetlerdendir.⁴⁷ Ebû Hüreyre'nin "Ashâb içinde Abdullah b. Amr el-Âs (ö. 65/684-85) hâriç en çok hadis bilen bendim; zira o hadisleri yazıyor, ben ise yazmıyordum"⁴⁸ sözü, Resûlullah (s.a.v.) hayatta iken hadislerin bazı sahâbîler tarafından yazıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak hiçbir zaman hadislerin mutlak olarak rivayet edilmesi yasaklanmış değildir; hadis rivayetinde ve tahammülünde ihtiyatlı davranılması ise Sünnet karşıtlığı olarak yorumlanamaz. Zira hadislerin yazılmasını men eden, yazılı malzemenin imhasını emreden rivayette bile "*Benden rivayette bulunabilirsiniz*"⁴⁹ şeklinde, "sözlü rivayete" müsaade edilmiştir. Hadislerin yazılmasına gelince, yazıyı kullanan, inen her âyeti hemen yazdırarak muhafaza altına alan Allah Resûlünün (s.a.v.) dinin ikinci kaynağı olan hadislerin yazılmasını temelli olarak yasakladığını iddia etmek, onun dinî nasların muhafaza edilmesi hususundaki hassasiyetiyle ve bu husustaki teşvikleriyle bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte Resûlullah'ın devlet işlerinde yazıyı kullanmasını "resmî hadis kitâbeti"nden ayrı değerlendirmek, hadislerin yazılması ve tedvîni hususunda Resûl-i Ekrem'in niçin iki farklı yaklaşım sergilediğinin, hadislerin yazılması ve tedvînin belli bir süre için ve şartlı da olsa yasaklanmasının sebepleri üzerinde durmak gerekmektedir.

2. 2. Hadislerin Yazılması ve Tedvîninin Yasaklanmasının Sebepleri

Ehl-i sünnet âlimleri, Resûl-i Ekrem tarafından hadislerin rivayeti teşvik edilmesine rağmen onları yazmayı men eden bazı rivayetleri dikkate alarak onun yazmaya sıcak bakmadığını ifade etmişler ve bunun birtakım sebepleri üzerinde durmuşlardır. İlk safhada hadislerin yazımının yasaklanmasına gerekçe olarak, Kur'ân kültürünün iyice yerleşmesinin sağlanması için önceliğin Kur'ân'a verilmesi ve himmetlerin onun üzerine yoğunlaştırılması gösterilmiştir. O gün için yazının gelişmemiş olduğu, yazı malzemesi sıkıntısından ya da dikkatsiz davranarak hadisleri Kur'ân âyetlerinin yazıldığı sayfaya yazmanın yasaklandığı, İb-

46 Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 1/276.

47 Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/9.

48 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/251; Buhârî, "İlim", 38; Tirmizî, "İlim", 12.

49 Müslim, "Zühd", 72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/443; Dârimî, "Mukaddime", 40.

nü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) dikkat çektiği gibi, âyetle hadisi tam tefrik edemeyen kimselere yönelik bir yasaklamanın söz konusu olduğu da hadislerin yazılmasına yönelik yasağın diğer sebepleri arasında zikredilmiştir.⁵⁰

Bu sebepleri daha yakından değerlendirdiğimizde yeterli sayıda vahiy kâtibinin mevcudiyeti, ashâbın yazı konusunda yetkin olmadıklarını söylememize imkân vermemektedir. Nitekim ashâb arasında Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) gibi yazı konusunda mutkin olan sahâbîler vardı. Âyetlerin yazılması için malzeme bulunabildiğine göre, bol olmasa da, yazı malzemesinin temin edilebildiği anlaşılmaktadır. Bazı sahâbîlerin âyet ile hadisi tefrik edememeleri ise ancak Mekke döneminde İslâm'ın ilk yılları için söz konusu olabilir.⁵¹ Arap yazısının gelişmemiş olması, söz konusu yasakla ilgili en önemli gerekçe gibi görünmektedir. Vahyin yazılmasında da aynı yazının kullanıldığı ifade edilirse buna âyet ve sûrelerin vahiy kâtipleri tarafından yazılı olarak kayıt altına alınmasının yanı sıra namazlarda okunduğu, ayrıca ezberlendiği şeklinde cevap verilebilir. Görüldüğü gibi bu sebeplerin her biri yazma yasağında belli oranda pay sahibidir. Anlaşılan o ki yasak genel olmayıp durumu müsait olanlara yazma izni verilmişse de hadislerin yazılı kaydı, yukarıda zikrettiğimiz gerekçelerle bir süre için yasaklanmış, söz konusu illetler zâil olunca yazma yasağı da temelli olarak kaldırılmıştır. Netice olarak hadislerin yazılabileceğine dair rivayetler, Hulefâ-i râşidîn'in de içinde yer aldığı bazı sahâbîlerin⁵² hadis *sahîfelerine* sahip olmaları, esasen bu yasağın genel olmadığını, yasağa esas teşkil eden gerekçelerin zâil olmasına paralel olarak bir süre sonra kaldırdığını göstermektedir.⁵³ Bununla beraber hadislerin yazılması hangi gerekçelerle yasaklanmışsa bunların kendisinde bulunduğu -yazısı iyi olmayan, yazı malzemesi sıkıntısı çeken, Kur'ân ve hadise tam vâkıf olamayan, âyet ve hadisi aynı yere yazan gibi-⁵⁴ kimseler için yasağın devam ettiği söylenebilir.⁵⁵

50 İbnü's-Salâh Ebü Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2002/1423), 182.

51 Bk. Ahmed Muhammed eş-Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs*, 380-381; Acâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.) 307.

52 A'zamî, *Dirâsât*, 1/92-142.

53 Bk. Ahmed Muhammed eş-Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs*, 380.

54 İbn Mes'ûd'un, âyetleri yazdığı malzeme üzerine bazı âyetlerin çok kısa tefsirini de yazdığı bilinmektedir.

55 Ahbârî âlim Hur el-Âmilî (ö. 1104/1693) de bu görüşü dile getirmiş, ashâbın hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayete aldırış etmediklerini ve hadis cüzleri oluşturduklarını belirtmiştir. Her ne kadar Hur el-Âmilî, hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetleri Sünnî kaynaklardan sıralasa

Bu meseleyi tahlil eden İbn Hacer (ö. 852/1449), hadis kitâbeti ve bunun menedilmesi hususundaki teâruzun varlığına dikkat çektikten sonra bununla ilgili dört ihtimalden bahsetmektedir:

- a. Âyetlerle karışmasını önlemek amacıyla hadisleri yazmaya dair yasağın Kur'ân'ın nâzil olmaya devam ettiği zamana mahsus olduğu,
- b. Yasağın Kur'ân dışındaki şeyleri âyetlerle birlikte ve aynı malzeme üzerine yazmaya yönelik olduğu,
- c. Yasaklamanın önce olduğu, karıştırma ihtimalinden emin olunduktan sonra yazıya izin verilerek bunun önceki hükmü nesh ettiği,
- d. Yasaklamanın ezberlemeyip sadece yazıya dayananlara yönelik olduğu, böyle olmayanlara ise müsaade edildiği.⁵⁶

Buhârî (ö. 256/870) gibi âlimler, sahâbe ve tâbiînden bazılarının hadislerin yazılmasına hoş bakmadıklarını, bunun yerine kendilerinden ezber yoluyla alınmasını daha uygun gördüklerini, ancak hadisleri ezberleme hususundaki gayretler zayıflayınca âlimlerin ilmin kaybolmasından korkarak yazmaya izin verdiklerini ifade etmişlerdir.⁵⁷ Sonuç olarak klasik ulemânın nesh görüşünü benimsedikleri, çağdaş araştırmacıların ise yasaklamada Kur'ân'ın ihmal edilme ihtimalinin etkili olduğu görüşüne meylettikleri söylenebilir.⁵⁸

Meselenin aslı bu iken bazı çağdaş İsnâaşerî araştırmacılar bu konuda ilk üç halifeyi, diğer bazı sahâbîleri suçlamışlar ve bu hususta onları ve Ehl-i sünnet'i ilzam edebilmek için gerçek dışı birtakım iddialarda bulunmuşlardır. Meselâ çağdaş

da onun yasağa yönelik rivayetleri sahih olarak değerlendirmedeği anlaşılmaktadır. Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/ 9-10. İbn Hacer'in ifade ettiğine göre bir kısım sahâbîler hadislerin ezberlenerek muhafaza edilmesini savunuyor, onları yazmanın caiz olmadığını düşünüyorlardı. Bk. Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru'l-ma'rifet, 1416/1996), 1/208; A'zamî, *Dirâsât*, 1/71. İbn Hacer, ashâb ile büyük tâbiîler zamanında çeşitli sebeplerle hadislerin tedvîn edilmediğini ifade etmişse de onun tâbiî döneminde tedvîn edilmediği görüşü isabetli değildir. A'zamî, *Dirâsât*, 1/71. İbn Hacer, buna gerekçe olarak üç sebep sıralar: a) Ashâbın çoğunun yazmayı bilmemeleri, b) Zihin ve hafızaları güçlü olduğundan yazmaya ihtiyaç duymamaları, c) İlk zamanlarda Resûlullah'ın, hadislerin yazılmasını yasaklaması. Bk. A'zamî, *Dirâsât*, 1/73.

56 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/208.

57 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/208. Ebû Said el-Hudrî, ezberleyemediklerinden şikâyet ederek kendisinden hadis yazdırmasını isteyenlere olumsuz cevap vermiştir. Bk. Dârimî, "Mukaddime", 42.

58 Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 81.

İsnâaşerî âlim Celâlî'ye göre, Resûlullah'ın vefatından sonra hadis uydurma faaliyetinin hızlanması, aslında ilk üç halife tarafından hadislerin yazılmasının yasaklanmasının bir sonucudur.⁵⁹ Diğer bir İsnâaşerî araştırmacı Sâdık Necmî (ö. 2010) hadislerin yazılmamasını, yazılanların ise imha edilmesini meşrulaştırmak için "*Hadisleri yazmayınız*" anlamına gelen rivayetlerin uydurulduğunu,⁶⁰ Murtezâ el-Askerî (2007) bunun Hz. Muâviye (ö. 60/680) zamanında (661-680) olduğunu iddia etmiştir.⁶¹ Sübhânî ise daha makul düşünerek Ehl-i sünnet kaynaklarında geçen hadislerin yazılmasını ve rivayet edilmesini teşvik eden rivayetler⁶² karşısında, yine aynı kaynaklardaki hadis kitâbetine dair yasağı anlamsız, dolayısıyla yasağa delâlet eden rivayetleri güvenilirmez olarak değerlendirmiştir.⁶³ O, "kırtâs hâdisesi"ne işaret ederek vefatına yakın bir zamanda bile hadis yazdırmak isteyen Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını yasakladığı iddiasını akla, mantığa ve tarihî gerçeklere aykırı bulur.⁶⁴

Netice olarak İsnâaşerî âlimlerin hadislerin yazımının aslında hiçbir zaman men edilmediği görüşünü; genel olarak Ehl-i sünnet'in ise yasağa dair rivayetlerin çoğunun zayıf ve delil olmaya elverişsiz olduğunu, bu konuda sahîh olan yegâne rivayette geçen bazı sebeplere bağlı olarak getirilen yasaklamanın ise İslâm'ın ilk yıllarına ait olup söz konusu illetlerin ortadan kalkmasıyla birlikte bu konudaki yasağın neshedildiği görüşünü benimsedikleri söylenebilir.

59 Celâlî, *Tedvînü sünneti'ş-şerife*, 494.

60 Bakan, "Çağdaş İsnâaşerî Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması", 115.

61 Murtazâ el-Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/55.

62 Sübhânî, Ehl-i sünnet hadis kaynaklarından hadislerin rivayet edilmesi ve yazılmasına dair beş rivayet zikreder. Bunlardan ikisi mealen şöyledir: "*Benim sözlerimi işitip ezberleyen ve nakledenlerin Allah yüzünü açartsın...*" *Allahım, halifelerime merhamet et!* 'Halifeleriniz kimlerdir?' diye sorulduğunda O, "*Benden sonra gelip hadislerimi ve Sünnet'im rivayet edenler ve insanlara öğretenler*" buyurmuştur (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/77). O, "Böyle buyuran bir peygamberin hadislerinin naklini, tedvînini ve neşredilmesini yasaklamış olamaz" der. Ayrıca o, Kur'ân'da yazının teşvik edildiğine, alacak ve borçların yazılması ve yazıya taalluk eden diğer âyetleri delil olarak kullanır. Bk. Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-Nihal*, 1/88. Ona göre bazı sahâbîlere nisbet edilen hadis yazımını yasaklayan rivayetler *mevkuftur*; hadislerin kaydedilmesini emreden rivayetler karşısında delil olamaz. Bk. Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/93-94.

63 Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/96.

64 Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/96. Şehristânî'nin de aynı görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Bk. Ali eş-Şehristânî, *Men'u tedvîni'l-hadîs* (Kum: Müessesetü'r-Râfid, 1430/2009), 26. Allah Resûlü'nün vefatına yakın bir zamanda, bir vasiyet yazdırmak için kâğıt ve kalem istediği, Hz. Ömer'in ise buna mani olduğu delil olarak kullanılır. Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/41;

2. 3. Tedvînin Başlangıcı ile İlgili İddiaları

Tedvînin ne zaman başladığı hususunda Ehl-i sünnet ile İsnâaşeriyye âlimleri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. İsnâaşerî âlimler ittifakla, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadislerin tedvîninin Resûlullah (s.a.v.) kendi emri ve imlâsı, Hz. Ali'nin yazmasıyla gerçekleştirildiğini savunurlar.⁶⁵ Ana hatlarıyla vurgulamak gerekirse İsnâaşerî âlimlere göre tedvîn Hz. Peygamber'in hadislerinin toplanmasıyla başlamış, daha sonra ise imamlardan gelen *ahbâr* ve bunlarla ilgili muhtelif bilgileri kitaplarda toplamakla devam etmiştir. İsnâaşeriyye'de imamların *ahbâr*ının da hadis gibi muamele gördüğü dikkate alındığında, bazı hadisler Hz. Ali tarafından Resûl-i Ekrem hayatta iken tedvîn edilmiş olsa bile genel olarak hadislerin ve imamlara ait *ahbâr*ın tedvîninin ilk imam Hz. Ali ile bitmediği, onun bir süreç olup son imama kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan Ehl-i sünnet'in tedvîn faaliyetine kendilerinden sonra başladığını savunan İsnâaşerî müellifler, Sünnî kaynaklardan deliller getirerek bu durumu ispat etmeye çalışırlar.⁶⁶ Nitekim İsnâaşerî âlim Hasan es-Sadr (ö. 1354/1935); İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Süyûtî'den (ö. 911/1505) iktibaslar yaparak resmî tedvîn faaliyetinin Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720) zamanında (717-720) gerçekleştirildiğini ifade eder. Ona göre Ehl-i sünnet kaynaklarındaki⁶⁷ bilgiler dikkate alındığında hadisleri tedvînde en erken davranan âlim İbn Cüreyc'tir (ö. 150/772). Sadr'a göre, Hz. Ali'nin Resûlullah (s.a.v.) zamanında *Câmîa* ile ilk tedvîni gerçekleştirdiği⁶⁸ göz önüne alındığında, bu konuda Şîa'nın üstünlüğü anlaşılmaktadır.

Doğrusu Ehl-i sünnet'e göre yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Hz. Peygamber döneminde pek çok sahâbî⁶⁹ kendileri için bazı hadisleri yazıp (kitâbetül-hadîs) muhafaza etmiş ve hadis *sahîfeleri* meydan getirmişlerse de tedvîn faaliyeti (tedvînül-hadîs) resmî olarak hicrî ilk asrın son çeyreğinde başlamış,⁷⁰ II.

65 Ali Nâsîrî, "İsnâaşeriyye Hadis Tarihine Genel Bir Bakış", *Misbah Dergisi*, 7-8, (2014): 137; Seyyid Muhammed Ali Hulû, *Târîhu'l-hadisî'n-Nebevî* (Kum: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, 1386), 349.

66 Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a li ulûmi'l-İslâm* (Tahran: Menşûrâtü'l-A'lemî, ts.), 284.

67 İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk Hemmâm Abdürrahîm Saîd (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 1/341.

68 Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a li ulûmi'l-İslâm*, 279-280; ayrıca bk. Şehristânî, *Men'u tedvini'l-hadis*, 14-15.

69 Bk. A'zamî, *Dirâsât*, 1/92-142.

70 Nureddin İtr, *Menhecû'n-nakd fi ulûmi'l-hadis* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1399/1979), 45; Serdar Demirel, *Ehl-i Sünnet ile İmâniyye İsnâaşeriyyesi Arası Karşılaştırmalı Hadis İlimleri* (İstanbul: Polen Yayınları, 2014), 62.

(VIII.) asrın sonuna kadar devam etmiştir.⁷¹ *Resmî tedvîn* ise Ömer b. Abdilazîz'in emri ile Zührî'nin başkanlığında gerçekleştirilen faaliyetidir; bundan önce ise hadisler ferdî gayretler şeklinde kısmen *tedvîn*⁷² edilmiştir.⁷³ Zührî'nin yaptığı, daha önce yazılı (satırlarda) ya da şifahî olarak (sadırlarda) kayıt altında, ancak dağınık vaziyette olan hadis metinlerinin tedvini (toplanması) olup bu, devlet eliyle ve bir komisyon marifetiyle, "hadisleri kitaplaştırma projesi"nin hayata geçirilmesidir. Demek oluyor ki resmî tedvîn projesiyle yazılı ve şifahî rivayetler birleştirilmiş, birbiriyle karşılaştırılmış, tıpkı Kur'ân âyetlerinin Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) hilafeti döneminde (10-13/632-634) iki kapak arasında toplanması ve *Mushaf* hâline getirilmesi gibi, râvi ve kâtiplerin zihin ve *sahifelerinde* dağınık vaziyette olan hadis malzemesi bir araya getirilmiştir. Şu farkla ki yazılı hadis malzemesine ilave olarak hadisler, onları *semâ*, *arz*, *kırâat*, *münâvele* gibi hadis *tahammül* yollarından biriyle alan ve muhafaza eden râvilerden şifahî yolla da toplanmıştır.

Bütün buraya kadar kaydettiklerimiz bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde görülecektir ki Hz. Peygamber'in bu konudaki yasağına dair tartışmalı rivayetleri de esas olarak ilk üç halife tarafından hadislerin yazılmasının yasaklandığını, hadis rivayetine ciddi kısıtlamalar getirildiğini iddia eden çağdaş İsnâaşerî âlimlerin Ehl-i sünnet'in hadis kitâbetini çok geç gerçekleştirebildiklerine dair iddiası iki açıdan isabetsizdir:

- a. *Rivâyetü'l-hadis*, *kitâbetü'l-hadis* ve *tedvînü'l-hadis* birbirinden farklıdır. İlk ikisi hadislerin tamamının yazılması şeklinde olmasa da Resûlullah hayatta iken ve onun bilgisi dâhilinde gerçekleştirilmiştir.
- b. Hadis rivayetinde ise hiçbir zaman ne bir yasak ne de bir kısıtlama söz konusu olmuştur. Aksine Hz. Peygamber, hadislerinin onları iştmeyen kimselere nakledilmesini emretmiş, nakledenlere büyük mükâfatın olduğunu müjdelemiştir.⁷⁴

71 Mehmet Efendioğlu, "Tedvîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011): 40/269.

72 Geniş mânada cem/toplama olarak değerlendirdiğimizde tedvîn, Resûlullah hayatta iken başlamıştır. Bk. Zehrâni, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye neşetühû ve tatavvuruhû*, 67.

73 Zehrâni, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye*, 61.

74 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/221; Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 7; Dârimî, "Mukaddime", 22.

Şu hâlde İsnâaşerî âlimlerin “oldukça geç” diye itham ettikleri husus, hadislerin resmen kitaplarda toplanmasıdır. Bu faaliyet hicrî I. (VI). asrın sonlarında başlayıp II. (VII.) asrın sonlarına kadar devam etmiştir.⁷⁵ Aşağıda ilk üç halifenin hadis rivayeti ve kitâbeti ile ilgili tutumu ile çağdaş İsnâaşerî araştırmacıların bu husustaki bazı iddiaları üzerinde durulacaktır.

3. Çağdaş İsnâaşerî Âlimlerin Hadislerin Yazılması ve Tedvîni Hususunda İlk Üç Halifeye Yöneltiltiği Tenkitler

Çağdaş İsnâaşerî âlim ve araştırmacılar, hadislerin yazılması ve tedvîni hususunda en çok ilk üç halifeye tenkit yöneltmişlerdir. Esasen erken dönem Şîa kaynaklarında ilk üç halifenin hadislerin rivayet edilmesini yasakladıkları hususunda pek bir bilginin bulunmamasına karşılık, çağdaş İsnâaşerî âlimlerin bunu niçin ısrarla öne çıkardıklarının üzerinde durulması gerekir.

3. 1. Hz. Ebû Bekir'e Yöneltilen Tenkitler ve Bunların Tahlili

Çağdaş İsnâaşerî âlimler, ilk halifeler tarafından sadece hadis kitâbetinin değil hadis rivayetinin de sınırlandırıldığını, hatta bazı sahâbîlerin hadis rivayet etmelerinin yasaklandığını, bu konuda zaman zaman zecrî tedbirlere başvurulduğunu iddia ederler. Zira onlara göre ilk üç halife, hadislerin tedvînine karşıydılar; onların bu husustaki muhalif tutumlarından dolayı hadislerin tedvîni, yukarıda da ifade edildiği üzere, ancak Ömer b. Abdilazîz döneminde gerçekleştirilebilmiştir.⁷⁶ Meselâ İbn Ebî Müleyke'nin (ö. 117/735) naklettiğine göre hilafeti zamanında Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın vefatından sonra insanları toplayıp şöyle demiştir: “Sizler Resûlullah'tan hadisler rivayet ediyorsunuz ve bunlarda ihtilaf ediyorsunuz. (Bu durumda) sizden sonrakiler daha fazla ihtilaf edecekler (demektir). Bu sebeple Resûlullah'tan hadis rivayet etmeyiniz. Size (fıkhî bir soru) sorulduğunda onlara ‘Sizinle bizim aramızda Allah'ın kitabı vardır. Onun helal kıldıklarını helal, haram saydıklarını haram kabul ediniz’ deyiniz.”⁷⁷

75 Sehâvî, Ebû'l-hayr Şemsüddîn, *Fethu'l-muğis fi şerhi Elfiyeti'l-hadis*. thk. Ali b. Hüseyin (Mısır: Mektebetü's-sünne, 1424/2003), 3/38; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, 1/94.

76 Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 3/277.

77 Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beirut: Dâru kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/9; Seyyid Rizâ el-Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, trc. Seyyid Abdülkerim Haydarî (Kum: Merkezü'l-Mustafâ el-Âlemî, 1431), 162.

Ayrıca İsnâaşeriyye'nin delil olarak aldığı rivayetlerden biri de Ebû Bekir'in kendisinin oluşturduğu beş yüz hadis ihtiva eden hadis cüzünü yaktırmasına ilişkindir.⁷⁸ Aslında bu rivayeti isnadlı olarak kaydeden tek kaynak Zehebî olup o, bu rivayete "sahih değildir" hükmünü vermiştir.⁷⁹ Zira Zehebî'nin kaydettiği rivayetin isnadında yer alan râvilerden Ali b. Sâlih tanınmamaktadır; Bekr b. Muhammed es-Sayrafi ve el-Mufaddil b. Gassân ise tenkide uğramıştır. Durum böyle iken çoğu İsnâaşerî âlim ve araştırmacı, sahih olmayan bu rivayeti, Hz. Ebû Bekir'in Sünnet'in yazılı muhafaza edilmesine muhalif olduğuna delil olarak kullanmıştır.⁸⁰

Ancak kanaatimizce bu rivayet delil alınacaksa İsnâaşeriyye'nin lehine değil aleyhine olur. Şöyle ki Hz. Ebû Bekir'in hadisleri yazdığı ve bir hadis cüzü olduğu sabittir; tartışma, onun söz konusu cüzünü imha edip etmediği üzerinedir. O, hadis cüzünü yak(tır)mamışsa bu, Ebû Bekir'in hem hadis cüzü olduğu hem de bunu yaktırmadığı anlamına gelir. Söz konusu cüzü yaktırdığı sabitse, bu Hz. Peygamber'in sağlığında gerek doğrudan kendisinden gerekse diğer sahâbiler vasıtasıyla elde ettiği hadisleri Ebû Bekir'in yazdığını gösterir. Demek olur ki ona göre hadislerin yazılması yasaklanmış değildir. Hz. Ebû Bekir, kendisinin derlediği hadis cüzünü imha etmesine gerekçe olarak "bunları güvenilir birinden aldığını, ancak bunların kendisine nakledildiği gibi olmadığını" göstermiştir. Güvenilir birinden aldıysa bu durum onları yakmasına gerekçe olamaz; zira şüphelendiği rivayetler varsa onları tahkik edebilir, bunun sonucunda cüzünde yer alan güvenmediği rivayetleri çıkarabilirdi.⁸¹ Hâlbuki Hz. Ebû Bekir bunların hiçbirini yapmadan İsnâaşerî âlimlerin iddiasına göre onu doğrudan yakarak imha etmeyi tercih etmiştir. Netice itibarıyla mezkûr rivayet dikkatlice incelendiğinde onda yazma yasağına dair bir işaretin bulunmadığı görülecektir. Hz. Ebû Bekir'in bu husustaki uygulamaları, onun Sünnet'e ve *kitâbetü'l-hadise* muhalefetine değil, bu hususta ne derece ihtiyatlı olduğuna, Sünnet'in doğru bir şekilde muhafaza edilmesi gerektiğine ve ona verdiği ehemmiyete delil sayılmalıdır.

78 Ebû Bekir, kızı Âişe'den kendisinin yazdığı hadis cüzünü getirmesini istemiş ve içinde emin olmadığı rivayetler bulunma ihtimaline binaen onu yakmıştır. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1/10-11; Sübhânî, *Buhûs fi'l-millel ve'n-nihal*, 1/97; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 162; Şehristânî, *Men 'u tedvîni'l-hadis*, 21; Bu rivayetin sened değerlendirmesi için bk. Gül, Mutlu- Kahraman Hüseyin, "Hz. Ebû Bekr ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları ile İlgili Rivayetleri Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56/1 (2015), 141-142.

79 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1/11; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 163.

80 Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/ 9; Ali eş-Şehristânî, *Men 'u tedvîni'l-hadis*, 12; Şehristânî, *Târîhu'l-hadisî'n-nebevî*, 86.

81 Celâlî, *Tedvîni sünneti's-şerîfe*, 264; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 176; Bakan, "Çağdaş Şii Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması", 126.

Hız. Ebû Bekir'in beş yüz hadis ihtiva eden bir cüzünü yakma sebeplerini tahlil eden Ali eş-Şehristânî, "Ebû Bekir'in böyle bir cüz oluşturması, hadisleri yazmanın yasak olmadığına yeterli bir delildir" der.⁸² Ne var ki o, garîb bir şekilde Hız. Ebû Bekir'in hadis cüzünü Sünnet'e aykırı içtihatlarının üstünü örtmek için yaktığını iddia eder.⁸³ Hur el-Âmilî'ye (ö. 1104/1693) göre hilafeti sırasında Ebû Bekir, Resûlullah'a yalan isnad edilmemesi, ihtilafli rivayetlerin nakledilmesi gibi gerekçelerle hadis rivayetine sıcak bakmasa hatta ona sınırlama getirse de ashâb buna devam etmiştir.⁸⁴ Çağdaş İsnâaşerî âlim Rızâ el-Müeddeb ise "Hız. Ebû Bekir'in hiçbir kimseden hiçbir hadisi kabul etmediği" şeklindeki ağır suçlamayı, onun bu iddiası doğru olmadığı hâlde, Ehl-i sünnet ulemânın benimsediği genel ve mutlak bir kanaatmiş gibi, sadece Ebû Reyve'yi⁸⁵ kaynak göstererek nakleder.

Diğer taraftan Zehebî'ye (ö. 748/1348) göre Hız. Ebû Bekir, haberleri kabulde ihtiyatlı davranan ilk kişidir. Öyle ki Hız. Ebû Bekir'in mirastan pay almak isteyen nineye "Senin hakkında Allah'ın kitabında bir hüküm bulamadım"⁸⁶ demiş, ancak ashâb arasında Resûlullah'ın bu konuda bir uygulamasına şahit olanın bulunup bulunmadığını sor(uştur)muştur. Resûlullah'ın (s.a.v.) nineye altıda bir hisse verdiğini Muğîre b. Şu'be'nin (ö. 50/670) haber vermesi üzerine, Hız. Ebû Bekir "Senden başka bunu işiten ve gören biri (şahit) var mı?" diye sormuştur. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) "Ben de aynısını gördüm" diyerek Muğîre'yi doğrulamıştır. Zehebî'ye göre bu durum, Hız. Ebû Bekir'in kendisine birkaç kişi tarafından nakledilen ahkâmla ilgili hadisleri kabulde ihtiyatlı davranıldığını gösterir. Ne var ki Rızâ el-Müeddeb, Hız. Ebû Bekir'in bu ihtiyatını sanki onun hadislerden uzak durduğu şeklinde yorumlayıp yansıtmıştır.⁸⁷

Özetle Mustafa Sâdık Necmî, Mürtazâ el-Askerî, Galip eş-Şehbender, el-Celâlî, Ali eş-Şehristânî gibi çağdaş İsnâaşerî âlimlerin ulaştığı Ebû Bekir'in hadis rivayeti-

82 Ali eş-Şehristânî, *Men'ü tedvîni'l-hadîs* (Kum: Müessesetü'r-Râfid, 1430/2009), 23.

83 Ali eş-Şehristânî, *Men'ü tedvîni'l-hadîs*, 12.

84 Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/ 9-10.

85 Mahmud Ebû Reyve, *Edvâ ale's-sünneti'n-nebeviyye* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, ts.), 57; Müeddeb, *Târihu'l-hadîs*, 163.

86 Muvatta; "Ferâiz", 4-6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/493; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 5; Tirmizî, "Ferâiz", 10; İbn Mâce, "Ferâiz", 4; Dârimî, "Ferâiz", 19.

87 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/9; Müeddeb, *Târihu'l-hadîs*, 162.

ni yasakladığı sonucu isabetli olmayıp⁸⁸ meseleyi eksik değerlendirmenin ürünüdür. Gerek Hz. Ebû Bekir'in gerekse Hz. Ömer ve Osman'ın yaptığı asla hadis rivayetini yasaklamak olmayıp hadisleri rivayet ve *tahammülde* hassas olmak ve ihtiyatlı davranmaktır.

3. 2. Hz. Ömer'e Yöneltilen Tenkitler ve Bunların Tahlili

Bazı çağdaş İsnâaşerî âlimler, Ehl-i sünnet kaynaklarında geçen ve çoğu zayıf olan rivayetlere referansta bulunarak Hz. Ömer'in hadis rivayetine karşı çok katı bir tutum izlediğini, bu suretle onun Ehl-i beyt'in faziletine, Hz. Ali'nin vasî olduğuna delâlet eden rivayetlerin yayılmasını önlemeyi, Sünnet'e aykırı içtihat ve uygulamalarını meşrulaştırmayı amaçladığını iddia etmişlerdir. Bu çerçevede onlar, Ehl-i sünnet âlimlerinin eserlerine⁸⁹ referansta bulunarak Hz. Ömer'in İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]), Ebû Mes'ûd el-Ensârî el-Bedrî (ö. 42/662 [?]) gibi sahâbileri çok hadis rivayet ettikleri için hapsedtiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁰ Ne var ki Hz. Ömer'in seçkin sahâbilerden olan İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ ve Ebû Mes'ûd'u hapsedtiğine dair sağlam bir bilgi "muteber hadis kaynaklarında" yer almamaktadır.⁹¹ Zehebî, bu rivayete yer verip onunla ilgili bir değerlendirme yapmıyışsa da İbn Hazm (ö. 456/1046) söz konusu rivayeti ağır bir dille eleştirmiştir.⁹²

İsnâaşerî araştırmacıların iddiasına göre Hz. Ömer; çok hadis rivayet etmeleri sebebiyle Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Ebü'd-Derdâ, Ebû Zer (ö. 32/653), 'Ukbe b. Âmir (ö. 58/678) gibi sahâbilerin Medine dışına çıkmalarını yasaklamış;⁹³ Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Ammâr (ö. 37/657) gibi büyük

88 Bk. el-Askerî, *Medlimu'l-medreseteyn*, 2/44; Celâli, *es-Sünnetü'n-Nebeviyyetü's-Şerife*, 202, 263; Sehrîstânî, *Men'u tedvini'l-hadis*, 7-10; Ayrıca bkz. Hurr el-Amilî, *Vesâilü's-Şia* (Mukaddime), 9; Bakan, "Çağdaş Şii Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması", 126.

89 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/12; Acâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, 74.

90 Bk. Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şia*, 1/ 11; Celâli, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 432, 436; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 165; krş. Şehristânî, *Men'u tedvini'l-hadis*, 15.

91 Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrii'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1421/2000), 82.

92 Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-lhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru Âfaki'l-Cedid, ts.), 2/139; Celâli, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 442-443.

93 Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 165. Bu konudaki Sünnî kaynaklar için bk. Hâkim, Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyî Muhammed en-Nisâburî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn fi'l-hadis*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/110.

sahâbîleri hadis rivayet etmekten men etmiştir. Hatta Rızâ el-Müeddeb, Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'yi çok hadis rivayet etmeyi devam ettirirse Devs'e sürmekle tehdit ettiğini ileri sürmüştür.⁹⁴ Doğrusu bununla ilgili rivayet, İbn Asâkir'in (ö. 571/1175) *Târihu Dimaşk*'ında⁹⁵ ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde⁹⁶ kaydedilmişse de isnaddaki Muhammed b. Zür'a isimli meçhul ravi sebebiyle zayıftır.⁹⁷

Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'yi çok hadis rivayet ettiği için dövdiğüne ilişkin rivayet de uydurmadır.⁹⁸ Halifeliliğinin son yıllarına doğru Ebû Hüreyre'yi Bahreyn'e valilik ve kadılıkla vazifelendiren Hz. Ömer'in, onun Bahreyn'de fetva verirken hadislere başvuracağını ve hadis rivayet edeceğini tahmin edememesi düşünülemez.⁹⁹ Keza Hz. Ömer'in Huzeyfe b. Yemân'ı (ö. 36/656) Medâin'e vali tayin ettiği dikkate alınırsa onun Medine dışına çıkmasını yasakladığı şeklindeki rivayetinin gerçeği yansıtmadığı anlaşılır. Dahası sahâbîleri Kur'ân'ı ve Sünnet'i öğretmek üzere muallim olarak görevlendiren Hz. Ömer'in Sünnet'in rivayetini yasaklaması ve yazılı kaydına mâni olması açık bir çelişkidir. Hz. Ömer'in bunu Sünnet'in yayılmasını istememesinden dolayı yaptığı iddiası, ona atılmış açık bir iftiradır. Basra'ya vali olarak görevlendirildiğinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), "Hz. Ömer beni size Kur'ân'ı ve Sünnet'i öğretmek için görevlendirdi" demiştir.¹⁰⁰ Hz. Ömer şehirlere gönderdiği vali, kadı gibi görevlileri insanlara ancak dinlerini ve "Allah Resûlünün sünnetini" öğretsinler diye gönderdiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁰¹

İsnâaşerî âlimlerin Hz. Ömer'in hadislerin yazılmasına karşı olduğuna delil olarak kullandıkları diğer bir rivayet, diğer sahâbîlerle istişare etmesine ve onlar bu hususta müsbet kanaat izhar etmelerine rağmen onun, hadisleri toplatmaktan vazgeçtiğine dairdir. Zührî'nin naklettiğine göre, Hz. Ömer halifeliliği döneminde hadisleri toplatmak istemiş, bir ay istihare yaptıktan ve bazı sahâbîlerle konuyu istişare ettikten sonra kararını vererek "Sizden öncekiler Allah'ın kitabı dışında

94 Celâli, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 431.

95 Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1415/1995), 50/172.

96 Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988), 8/106.

97 A'zamî, *Dirâsat*, 1/134.

98 A'zamî, *Dirâsât*, 1/134.

99 A'zamî, *Dirâsât*, 1/134.

100 Dârimî, "Mukaddime", 46.

101 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/420; Dârimî, "Mukaddime", 46; A'zamî, *Dirâsât*, 1/15.

kitaplar yazdılar, onu kabul edip Allah'ın kitabını terk ettiler. Vallâhi Allah'ın kitabının önüne hiçbir şeyi geçirtmem" deyip hadislerin tedvîninden vazgeçmiştir.¹⁰² Ancak bu rivayet isnadındaki *inkita* sebebiyle delil olmaya elverişli değildir. Zira isnaddaki râvi 'Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilâfeti döneminde (644-656) doğmuştur; onun bu hâdiseyi doğrudan Hz. Ömer'den nakletmesi, arada bir râvi olmadan mümkün değildir.¹⁰³ Kaldı ki bu rivayet sahîh olsa dahi bu, Hz. Ömer'in hadis rivayet edilmesine karşı olduğu mânasına gelmez.

Bu konuda başvuru başka rivayetler de vardır: Meselâ Hz. Ömer'in kendi zamanında yazılı hadis kitapları görünce "Yahudilerin *Mişnaları* gibi" (kitaplar edinmişsiniz) demesidir.¹⁰⁴ Ayrıca İbn Kesîr'in kaydettiğine göre Hz. Ömer, "*Amel edilenler hariç Resûlullah'tan hadis rivayetini azaltınız*"¹⁰⁵ tavsiyesinde bulunmuştur. Bunların ilki Kur'ân gibi bir kitap edinmeye yöneliktir, diğeri ise hadis rivayetinde hassas olmayı vurgular. Bu rivayet sahîh ise ashâbın onun döneminde hadisleri yazdıklarını ve yazılı metinlere sahip olduklarını gösterir. Ayrıca mezkûr rivayet, Hz. Ömer'in şahsî içtihadı, hadislerin tedvîn edilmemesi yönünde iken bazı sahâbîlerin hadislerin yazılması ve tedvîni hususunda ondan farklı düşündüğüne delâlet eder. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde belli başlı şehir merkezlerine yazıp kimin yanında hadis cüzü varsa onu imha etsin mealindeki rivayet de¹⁰⁶ Sübhânî,¹⁰⁷ Şehristânî¹⁰⁸ gibi çağdaş İsnâaşerî âlimlerin Hz. Ömer aleyhine kullandıkları delillerdendir. Ne var ki bu rivayet zayıftır.¹⁰⁹ Oysa bu konuda Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) Hz. Ali'den naklettiğine göre Ali, hadis cüzlerinin imhâ edilmesini, insanların âlimlerin hadislerine uyup Allah'ın kitabını terk etmelerine bağlamakta ve bunu meşru görmektedir.¹¹⁰

102 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 3/206; Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 50; Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/ 10.

103 Geniş bir değerlendirme için bk. Bakan, "Çağdaş Şii Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması", 131-132.

104 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/140; Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 52; Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/95; Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 166.

105 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/115.

106 Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubî İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zührî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî 1414/1994), 64; Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 1/277; Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/ 12.

107 Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/96.

108 Şehristânî, *Men'u tedvîni'l-hadis*, 41.

109 Muhammed Tâhir b. Hakîm Ğulâm Resûl, *es-Sünne fi müvâcehetü'l-ebâtil* (b.y.: Da'vetü'l-hak, 1402), 1/121.

110 İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih*, 1/277.

Seyyid Rızâ'ya göre Ehl-i sünnet kaynaklarındaki bilgiler, Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında işitilmeyen bir hadisi rivayet etmenin caiz olmadığını göstermektedir. Ona göre Hz. Ömer'in bütün hadisleri toplamaktan vazgeçmesi ve hadis rivayeti aleyhine tutumu, hadislere ehemmiyet vermediğine delâlet etmektedir.¹¹¹ Oysa ilgili rivayetler dikkatlice incelendiğinde görülür ki, Hz. Ömer Resûlullah'tan hadis rivayetini değil, ondan işitildiğinden emin olunmayan, diğer as-hâbın genelinin bilmediği hadislerin nakledilmesini uygun görmemiştir. Bunun sebebi Allah Resûlü'nün "Kim söylemediğim bir sözü bana yalan yere isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" buyurmasıdır.¹¹² Naklettiğimiz bu rivayetler, Hz. Ömer'in hadislerin yazılmasını ve rivayet edilmesini mutlak olarak yasakladığı iddiasını çürütmekte; dinin kaynağı olan Sünnet konusundaki hassasiyetine, hadisleri rivayette daha titiz olunmasını teşvik ettiğine delâlet etmektedir.

3. 3. Hz. Osman'a Yöneltilen Tenkitler ve Bunların Tahlili

İsnâaşerî araştırmacılara göre, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilafeti zamanında (644/656) da hadis rivayet etme yasağı devam etmiştir. Hz. Osman, on iki yıl devam eden hilafetinin özellikle ilk yıllarında seleflerinin yolunu takip etmiştir. Hz. Osman, hadis rivayeti yerine insanları Kur'ân'a çağırarak Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında bilinmeyen hadislerin nakledilmesinin caiz olmadığını ifade etmiştir.¹¹³ Meselâ Rızâ el-Müeddeb'in iddiasına göre Hz. Osman; Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ve Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/653) gibi önde gelen sahâbîleri görevinin ilk yıllarında hadis rivayetinden men etmişse de hilafetinin sonlarına doğru hadis rivayeti daha da serbest hâle gelmiştir.¹¹⁴ Ona göre söz konusu halifeler, hadislerin tedvînini, hatta rivayet edilmesini yasaklamış olsalar da bu hususta tam olarak başarılı olamamışlar ve bir grup sahâbî¹¹⁵ hadis rivayetini devam ettirmiştir.¹¹⁶

111 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 166.

112 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/24, 323;| Buhârî, "Cenâiz", 31; Müslim, "Mukaddime", 3; Ebû Dâvûd, "İlim", 4; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/336.

113 Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/95.

114 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 167.

115 Seyyid Rızâ el-Müeddeb; Ali b. Ebî Tâlib, Hasan b. Ali, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillâh, Muaz b. Cebel, Hanzala b. Rebîa el-Kâtib, Ebû Zer el-Gifârî, Râfi' b. Hadîc el-Ensârî, Ebû Râfi' el-Medenî, Sa'd b. 'Ubâde el-Hazrecî, Selmân el-Fârisî, el-Berâ b. Âzib, Âişe, Abullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ebî Râfi', Ali b. Ebî Râfi', Ka'b b. Amr, Ebû Musâ el-Eş'arî, Ebû Hüreyre ed-Dev-sî, Ebû Selâm, Vâsile b. el-Eska', Bilâl el-Habeşî gibi. Bk. Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 167.

116 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 167.

İbn Sa‘d’ın (ö. 230/845) naklettiği bir haberde, ilk iki halife zamanında hadis rivayet edildiği, Hz. Osman’ın ise daha önce nakledilmemiş, çoğu sahâbînin bilmediği hadislerin nakledilmesini yasakladığı şeklinde iki husus öne çıkmaktadır. Hz. Osman, söz konusu yasağa gerekçe olarak Hz. Peygamber’e, söylemediği sözlerin isnad edilerek toplumda yayılmasını göstermiştir. Esasen bu, ihtiyata uygun bir tavırdır. Nitekim Ehl-i sünnet hadis kaynaklarında Hz. Ali’nin kimsenin bilmediği hadisleri Resûlullah’a isnad ederek nakledenlere, devamlı bir uygulaması olmasa da,¹¹⁷ yemin ettirdiği nakledilmektedir.¹¹⁸ İsnâaşerî âlimlerin Hz. Ali’nin uygulamalarına dair bu rivayetleri temel alarak aynı mantıkla, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman hakkında yaptıkları gibi, Hz. Ali’nin hadis rivayetine karşı çıktığını ve Sünnet’e muhalif davrandığını iddia etmeleri gerekir. Hâlbuki Hz. Ali’nin amacı, diğer halifelerde olduğu gibi, ancak Allah Resûlü’ne ait olan sahih rivayetlerin nakledilmesini sağlamak ve bu hususta olabildiğince ihtiyatlı ve hassas olmaktan ibarettir.

Hadislerin yazılı kaydı konusunda diğer sahâbîlerin tutumuna gelince, İsnâaşerî âlimlerin Hz. Peygamber hayatta iken Ehl-i beyt’in dışında bazı sahâbîlerin hadis yazıp yazmadıkları konusunda iki farklı görüşe sahip oldukları dikkat çekmektedir. Bu konuda müsbet düşünen ve Hz. Ali dışındaki sahâbîlerin de hadis yazdıklarını kabul edenler, bunlara Ebû Bekir, Abdullah b. Amr gibi sahâbîlerin adlarını örnek verirler.¹¹⁹ Meselâ çağdaş İsnâaşerî âlim Murtezâ el-Askerî, Kureyşlilerin Abdullah b. Amr’ın hadisleri yazdığını görünce kendisini “Resûlullah (s.a.v.) da bir beşerdir, rıza hâlinde ya da gazaplı iken konuşur. Her durumda ondan işittiklerini yazıyor musun?” diyerek bundan men ettiklerini, bu yüzden Abdullah b. Amr’ın hadisleri yazmaktan vazgeçtiğini Sünnî kaynaklardan¹²⁰ nakleder. Bu suretle o, ashâbın hadislerin yazılmasına karşı olduklarını ima eder. Ancak Murtezâ el-Askerî, bu rivayetin devamında Resûlullah’ın “Bu ağızdan haktan başkası çıkmaz, yazabilirsin” buyurduğunu zikretmez.¹²¹ Aynı şekilde Rızâ el-Müeddeb, özellikle Hz. Ali’nin velâyetini ve vasî olduğunu kabul edenler hariç, ilk üç halifenin ve çoğu sahâbînin hadislere ehemmiyet vermediklerini iddia eder ve buna gerekçe olarak onların hadislerinin yazılmasının yasak olduğu görüşünü benimsemeleri-

117 Zira onun râvisine yemin ettirmeden de kabul ettiği rivayetler vardır.

118 İbn Mâce, “İkâme”, 193.

119 Müeddeb, *Târîhu’l-hadis*, 37, 165.

120 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/406; Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; Dârimî, “Mukaddime”, 41; Askerî, *Meâlimü’l-medreseteyn*, 1/254.

121 Bk. Askerî, *Meâlimü’l-medreseteyn*, 1/254.

ni gösterir.¹²² Rızâ el-Müeddeb, tedvînin ancak bir asır sonra gerçekleştirilebildiği iddiasını, Ehl-i sünnet'e mensup olsa da, fikirleri sebebiyle ağır tenkide uğramış olan Mısırlı çağdaş araştırmacı Mahmud Ebû Reyve'ye (1889-1970) dayandırır. Ancak Rızâ el-Müeddeb, onun görüşlerinin isabetli olmadığını, hakkında reddiyeler¹²³ yazıldığını ve şiddetli tenkide tabi tutulduğunu nedense dikkate almaz.¹²⁴

3. 4. İlk Üç Halifenin Hadis Rivâyeti ve Tedvînine Sınırlama Getirmelerinin Sebep ve Sonuçları

İsnâaşerî âlimlere göre ilk üç halifenin hadis rivayetini ve yazılmasına karşı çıkmasının bazı sebepleri olmalıdır. İsnâaşerî âlimlerin iddiasına göre Allah Resûlü daha sağlığında müteaddit yerlerde ve farklı vesilelerle; Hz. Ali'nin velâyetini, Resûlullah'ın vasîsi ve hilafetin Ehl-i beyt'in hakkı olduğunu beyan etmiştir. Öyle ki onlara göre, Ehl-i sünnet bu konudaki görüşlerini benimsemese de, Allah Resûl'ün Gadîr-i Hum'da Ali'nin vasî olduğunu bütün ashâba ilan etmesinde, Hz. Ali'yi Medine'de vekil olarak bırakmasında, Hıristiyanlarla mülâane meselesinde,¹²⁵ Ebû Bekir'in başkanlığında gerçekleştirilen hac vazifesi sırasında onunla birlikte olan ashâba yeni inen bir âyeti ve hükmü tebliğ etmek üzere Ali'yi elçi olarak göndermesinde vb. Ali'nin vasî ve halifelîğın sadece Ehl-i beyt'in hakkı olduğuna Sünnet'ten kat'î deliller bulunmaktadır. Yukarıda zikrettiklerimizin dışında, ilk üç halifenin hadislerin yazılmasına engel olmalarının sebepleri arasında Hz. Ali'nin hilafetine ve Ehl-i beyt'in faziletine delâlet eden hadislerin yayılmasını önlemek ve Ehl-i beyt'e karşı beslenen adâvet ve halifelerin kendi hatalı içtihatlarının üstünü örtmek de yer almaktadır.¹²⁶ Bu sebeple Murtezâ el-Askerî, "Ömer b. Abdilazîz zamanına kadar tedvîn edilmemiş olan Sünnet'ten Emîru'l-müminîn Ali'nin vasî olduğuna dair -Allah bilir- nice hadis gizlenmiştir" diyerek kendisine göre en önemli sebebe vurgu yapar.¹²⁷

122 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 37.

123 Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî'nin, *el-Envârü'l-kâşife limâ fi kitâbi Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelâ ve't-tadlîl ve'l-mücâzefe* (Kahire: yy. 1378/1958) adlı eseri; Muhammed Abdürrezzâk Hamza'nın *Zulümâtü Ebî Reyve emâme Edvâ' is-sünneti'l-Muhammediyye'si* (Kahire: yy., 1379/1959), Muhammed Ebû Şehbe'nin *Difâ' 'ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikin ve küttâbi'l-muâsirin* (Kahire 1387/1967) bunların en dikkat çekenleridir.

124 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 162.

125 İlgili âyet için bk. Âl-i İmran 3/ 61.

126 Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/254; Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, 1/100; Şehristânî, *Men'u tedvîni'l-hadis*, 27; Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 175, 188. Rızâ el-Müeddeb bunları tek tek değerlendirir. bk. Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 176-187.

127 Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/254.

Diğer bir çağdaş İsnâaşerî âlim Ali eş-Şehristânî, aynı şekilde Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemindeki hadislerin rivayet edilmesinin ve yazılmasının yasaklanmasını, daha çok halifelerin bilgi eksikliklerinin üstünü kapatma, Sünnet'e aykırı fetva ve uygulamalarını meşrulaştırma, otoritelerini daha da sağlamlaştırma ve hasımlarını etkisiz hâle getirme gibi sebeplere bağlar.¹²⁸

Ali'nin vasî olması ile ilgili olarak, kanaatimizce, Allah'ın kendilerinden razı olduğunu beyan buyurduğu,¹²⁹ Resûlullah'ın övdüğü¹³⁰ ve en hayırlı nesil olarak tanıttığı¹³¹ ashâbının, toplu olarak Resûlullah'ın sarih ve sabit bir emrini çiğnemeleleri düşünülemez. Hz. Ali de dâhil hulefâ-i râşidinin şahit isteme, yemin ettirme, bilinmeyen rivayetlere itibar etmeme, hadis rivayetini azaltma şeklindeki uygulama ve hassasiyetleri ise söz, fiil ve uygulamaları dinî hükümlerin kaynağı olan Resûlullah'ın sünnetinin doğru nakledilmesini sağlamaları, ona söylemedikleri sözlerinin isnad edilmemesi konusunda dikkatli olmaları ve buna yönelik tedbirler almaları, Sünnet düşmanlığı değil Sünnet'i müdafaa ve muhafaza olarak yorumlanmalıdır.

İsnâaşerî âlimlere göre ilk üç halife tarafından hadislerin rivayetine sınırlama getirilmesi ve tedvînin yasaklanmasının birtakım sonuçları olmuştur. Celâlî'ye göre bunların en önemlisi Ehl-i beyt'in hakkı olan yönetimden ve siyasetten uzaklaştırılmaları, bu yüzden İslâm ümmetinin Ehl-i beyt'ten uzak kalmaları, Müslümanların çoğunun Ehl-i beyt'in velâyetinden ve ilminden mahrum bırakılmalarıdır.¹³² Ayrıca Müslümanlar arasında ihtilaflar çıkması, Ehl-i sünnet ve Şîa şeklinde bölünmelerin olması, Sünnet'in bırakılıp sahâbenin içtihatlarına tâbi olunması, zamanında yazılmadığı için rivayetlerin mâna ile rivayet edilmesi ve bazılarının kaybolması, İslâm düşmanlarının isnad ve hadis metinleri uydurmaları, hadisin ilk kaynağı ile sonraki kuşaklar arasında isnad açısından kopuklukların olması gibi sonuçları olmuştur.¹³³

128 Ali es-Sehristânî, *Men'ü tedvîni'l-hadis*, 12-19.

129 et-Tevbe 9/100; el-Bakara 2/143; el-Haşr 59/8-10; Âl-i İmrân 3/172-173; el-Feth 48/29.

130 Buhârî, "Cenâiz", 97; "Rikâk", 42; "Fezâilü ashâbi'n-Nebi" 5; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 221-222; Ebû Dâvûd, "Sünne", 10; Tirmizî, "Menâkıb", 58; Nesâî, "Cenâiz", 52; "Kasâme", 23; İbn Mâce, "Mukaddime", 11

131 Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-Nebi" 1; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 211-212.

132 Celâlî, *Tedvîni's-sünneti's-şerîfe*, 481-549.

133 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 188-192.

4. İsnâaşeriyye'ye Göre Hadis Tedvîninde Ehl-i Beyt'in Rolü

İsnâaşeriyye'ye göre yukarıda zikrettiğimiz ilk halifelerin uygulamalarına mukabil, Sünnet'in hâмили olarak hadislerin yazılmasını ve tedvînini önce Ehl-i beyt gerçekleştirmiş ve bu hususta en büyük rolü ilk imam ve vasî olan Hz. Ali üstlenmiştir.¹³⁴ İsnâaşerî âlimler, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı vahiy kâtiplerine yazdırdığı gibi hadisleri de Hz. Ali'ye yazdırdığı, böylece onların muhafazasını garanti altına aldığı kanaatinde. İddialarına göre Allah Resûlü, hadisleri ancak bu konuda ehil olan birine ve özel olarak yazdırmıştır. Diğer sahâbîlerin hadisleri yazmaları ise şahsî gayretler olup belli sayıda hadisi ihtiva etmektedir. Ancak vahiy kâtibi olarak kırk civarında sahâbîyi istihdam ettiği bilinen¹³⁵ ve bu konuda onlara güvenen Allah Resûlü'nün hadisleri sadece Hz. Ali'ye yazdırması ya da bu hususta sadece ona izin vermesi makul gözükmemektedir. Zira bu anlayış, vahiy kâtibi de olsa diğer sahâbîlerin güvenilir ve ehil olmadıkları anlamına gelir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye yazdırdıklarının "sır olduğu" ileri sürülürse Resûlullah'ın dinin ikinci kaynağı olan Sünnet'ini *sır* ile açıklamak ve hadisleri diğer Müslümanlardan gizlemek, herkesi ilgilendiren dinî ahkâm hususunda kişiye özel bilgi vermek peygamberlerin tebliğ sıfatına aykırıdır.

Ayrıca İsnâaşerî âlimlere göre, Hz. Ali'nin yanı sıra her imam kendi imâmeti döneminde hadislerin tedvîni konusunda aynı gayreti göstermiştir. Ancak aşağıda daha geniş biçimde ele alınacağı gibi, hadisler Hz. Ali tarafından yazılmış ve *Câmia*'da toplanmışsa (tedvîn) diğer masum imamların hadis tedvîn etmelerine ihtiyaç kalmamaktadır. Hz. Ali hadislerin ancak bir kısmını yazmışsa o hâlde onun tarafından kaydedilmeyen hadisler kaldığından, onun hadislerin tamamını tedvîn ettiğini iddia etmek anlamsız durmaktadır. *Dört yüz asılın* farklı görüşler olmakla birlikte Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), özellikle Ca'fer es-Sâdik (ö. 148/765) zamanında (II./VIII. asır) tedvîn edildiği kabul edildiğine göre, demek ki hadislerin tedvîni Hz. Peygamber zamanında bitmiş bir hâdise değildir. İmamların söz, fiil ve onayları da hadis kabul edildiğinden Hz. Peygamber'e ait olanların yanı sıra imamların kendi söz, fiil ve onaylarının da tedvîn edildiği ifade edilirse o zaman hadis tedvîninin Hz. Peygamber zamanında tamamlandığını iddia ederek

134 Sadr, *Te'sîsü's-Şîa li ulûmi'l-İslâm*, 280. Ondan sonra tedvîni Resûlullah'ın azatlı kölesi ve Hz. Ali'nin kâtibi olan Ebû Râfi' devam ettirmiştir. Onun *Kitâbü's-sünen ve'l-ahkâm ve'l-kadâyâ* isimli kitabı bulunmaktadır. Bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî* (Beirut: Şeriketü'l-A'lemî, 1431/2010), 8; Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1 / 7; Sadr, *Te'sîsü's-Şîa li ulûmi'l-İslâm*, 280.

135 Acâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, 298.

bununla övünmek, Ehl-i sünnet'in hadisleri geç tedvîn ettiklerini, dolayısıyla bu konuda İsnâaşeriyye'nin önde olduğunu ileri sürmek isabetli değildir. Bu takdirde Resûlullah'ın hadislerinin onun hayatında tedvîn edildiği, imamların *ahbâr*ının tedvîninin ise bir süreç olduğu ileri sürülürse, Sünnî kaynaklarda geçtiği üzere Hz. Ali kendisi az miktarda hadisi yazdığını (Sahîfetü Ali) ifade ederek bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

İsnâaşerî âlimler, tedvînle ilgili görüşlerini desteklemek için erken dönemde Ehl-i beyt mensuplarınca ya da onların şîası tarafından yazılan kitap, sahîfe, mushaf ve diğer materyale ilişkin bilgilere kitaplarında yer vermiş ve bu husustaki malumat genellikle kronolojik olarak zikredilmiştir.¹³⁶ Bazı müellifler ise telif edilen eserlerin günümüze ulaşmış ulaşmadığını esas alarak bir tasnif yapmışlardır.¹³⁷ Resûl-i Ekrem'in Hz. Ali'ye hadisleri yazmasını emrettiğinde, Ali'nin "Bana dua ettiğin hâlde unutmamdan mı endişe ediyorsun?" demesi üzerine Hz. Peygamber'in "*Hadisleri neslinden gelecek imamlar için yaz*" buyurması, İsnâaşeriyye açısından hadislerin yazılma sebebine açıklık getirmektedir.¹³⁸ Özellikle Ahbârî âlimler, Gaybet-i suğrâ'dan (260/874-329/941) sonra, Gaybet-i kübrâ'nın (329/942-) başlamasıyla birlikte imâmların *ahbâr*ıyla amel edilmesi için *ahbâr*ın yazılmasını, kitaplaştırılmasını, korunmasını ve neşredilmesini, imamlara nisbet ettikleri mütevatir haberlerle onların emri olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁹ Öyle ki Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765) nisbet edilen bir rivayete göre imam "*(Hadîsleri) yaz ve kardeşlerinin arasında ilmini yay. Öldüğünde, kitaplarını evladına miras bırak; zira insanlara öyle bir karışık zaman gelecek ki, onlar sadece kitaplarıyla baş başa kalacaklar*"¹⁴⁰ diyerek hadislerin yazılmasını, tedvînini ve neşrini emretmiştir. Bu suretle Ca'fer es-Sâdık, hadislerin muhafazasının yazmak suretiyle daha kolay olacağına, ileride imamların *ahbâr*ına daha fazla ihtiyaç hissedileceğine dikkat çekmiştir.¹⁴¹

Bu çerçevede İsnâaşerî âlimlerin genel olarak hadis tedvîn tarihini beş safhaya ayırdığı görülmektedir:

136 Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 38-53; Hulû, *Târihu'l-hadisî'n-Nebevî*, 350-351.

137 Nâsirî, "İsnâaşeriyye Hadis Tarihine Genel Bir Bakış", 138.

138 Tûsî, *el-Emâlî*, 655; Şehristânî, *Târihu hadisî'n-nebevî*, 74-75.

139 Muhammed Emîn b. Muhammed el-Ahbârî el-Esterâbâdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye* (Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî li Câmî'ati'l-Müderrişin, 1424), 373; Ömer Özpınar, *Şîa Hadis Tarihinin Teşekkül Dönemi, Sebepler ve Sonuçlar*, (Konya: Aybil Yayınları, 2014), 83.

140 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/ 30.

141 Küleynî, *el-Kâfî*, 1/ 30.

- a. Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatına kadar olan devre,
- b. Resûlullah'ın vefatından Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]) zamanına kadar olan devre,
- c. Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) zamanı (ki *dört yüz asıl* genel olarak bu dönemde tedvîn ve tasnif edilmiştir),
- d. Câmi türü kitapların ve *Usûl-i Erbaa/Kütüb-i Erbaa*'nın tasnif edildiği devre,
- e. Cem ve tehzîb türü eserlerin tasnif edildiği devre.¹⁴²

Ehl-i beyt'in hadis kitâbet ve tedvînini ise iki kısımda değerlendirmek isabetli olacaktır:

- a. Resûlullah'ın (s.a.v.) Hz. Ali'ye yazdırdıkları ile Ali'nin onun vefatından sonra yazdıkları,
- b. Hasan b. Ali (ö. 49/669), Hüseyin b. Ali (ö. 61/680), Ali b. Hüseyin /Zeynelâbidîn (ö. 94/712), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi Ehl-i beyt'in diğer imamları tarafından Resûlullah'ın vefatından sonra gerçekleştirilen tedvîn.

Başta da belirttiğimiz gibi, İsnâşeriyye'ye göre hadislerin tedvîni on ikinci imam Muhammed b. Hasan el-Mehdî'ye (255-/869-) kadar devam etmiştir. Biz aşağıda Hz. Peygamber zamanında Hz. Ali'nin tedvîn faaliyetleri üzerinde durmakla iktifa edeceğiz.

İsnâşerî ulemâya göre Allah Resûlü, inen âyetleri vahiy kâtiplerine yazdırdığı gibi ahkâma dair hadisleri Hz. Ali'ye yazdırmıştır. Resûlullah'ın Ali'ye yazdırılmasıyla oluşan bu hadis sahîfesine *Resûlullah'ın sahîfesi* ya da *Kitâbü Ali/Câmia/Sahîfetü Ali*¹⁴³ gibi adlar verilmiştir. Hz. Ali'nin bundan başka *Mushafü Fâtîma (Kitâbü Fâtîma)* ve *Cefr*¹⁴⁴ adında iki kitap daha tedvîn ettiği belirtilmektedir.¹⁴⁵ Tarihi

142 Bk. Hafızrahmân b. Hakîm Abdülcebbâr, *Ulûmü'l-hadîs beyne ehli's-sünne veş-Şîa İmâmîyye İsnâşeriyye* (Doktora tezi, International Islamic University, 2010), 56-65.

143 Hur el-Âmilî, *Vesâilü'ş-Şîa*, 1/ 6.

144 Cefr sözlükte, keçi derisi demektir. *Cefr-i ebyaz*, beyaz deriden yapılmış torba demektir. *Cefr-i ahmer* ise kırmızı deriden yapılmış torba anlamına gelmektedir. *Cefr*'in mahiyeti tartışmalıdır. Onun ilmî disiplin olduğu ifade edildiği gibi keşf ve ilhamla da ilişkisi olan ferdî kabiliyet olduğu da ileri sürülmüştür. Geniş bilgi için bk. Metin Yurdağur, "Cefr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/215. İsnâşeriyye bunu gaybî bilgiler ihtiva eden bir kitap olarak görse de Ehl-i sünnet onu daha çok "harfler ilmi" olarak değerlendirmiştir.

145 Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/312. Tafsilat için bk. Kuzudişli, *Şîa'da Hadis Rivâyeti ve İsnad*, 125-137.

kaynaklarda *Sahîfetü Ali*, *Kitâbü Ali*, *Sahîfetü'l-ferâiz*¹⁴⁶ gibi adlarla da zikredilen *Câmîa*'nın Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ali tarafından yazıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁷ Buna ilave olarak Saffâr'ın (ö. 290/902) Ca'fer-i Sâdık'tan naklettiğine göre *Cefr-i Ebyaz* ve *Cefr-i Ahmer* şeklinde iki çeşidi olan *Cefr*'in¹⁴⁸ ise *Kitâbü Ali*'den farklı bir kitap olduğu, nebilerin ve vasîlerin ilmini ihtiva ettiği,¹⁴⁹ imamların ondan ilim ve ahkâm elde ettikleri¹⁵⁰ ve *Mushafü Fâtîma* ile birlikte sırasıyla imamlara intikal ettiği ifade edilmektedir.¹⁵¹ Bazı kaynaklarda ise *Cefr*'de helal ve harama dair bilgilerin olduğu da ifade edilmekte,¹⁵² dolayısıyla onunla *Kitâbü Ali/Câmîa*'nın muhtevası karışmaktadır. Resûlullah'ın, içinde silahı olan sandığa ve yazdırdığı kitaba Hz. Ali'nin vâris olduğu belirtilmektedir.¹⁵³

Saffâr, Hz. Ali'nin bütün ilmi yazdığını, ahkâm ve ferâizin de bunun içinde olduğunu¹⁵⁴ ve yaralamaların diyetine varıncaya kadar her şeyi kaydettiğini nakletmiştir.¹⁵⁵ Celâlî'ye göre İsnâşaeriyye tarafından nesilden nesile aktarıldığına inanılan ve Ehl-i beyt'in ana kaynakları içerisinde yer alan *Kitâb-ı Ali/Câmîa*,¹⁵⁶ değişik fikhî konuların yanında, ahlâka ve akâide dair konulara da yer verir.¹⁵⁷ Nitekim Ca'fer

146 Celâlî, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 71; Sincânî, *Devru's-Şî'a fi'l-hadis ve'r-ricâli neşeten ve tatavvuran* (Beyrut: Dâru Cevâdi'l-Eimme, 1431/2010), 43; Nâsîrî, "İsnâşaeriyye Hadis Tarihine Genel Bir Bakış", 139. *Kitâbü Ali'ye Cefr(-i câmi)* adı da verildiği ifade edilmişse de bu isabetli gözükmemektedir.

147 Mehdevîrâd, *Tedvînü'l-hadis inde's-Şî'ati'l-İmâmîyye*, 53; Celâlî, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 62; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 41.

148 Bk. Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 184-185. *Cefr*'i de Resûlullah'ın Ali'ye yazdırdığı ileri sürülmektedir. Bk. Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 189.

149 Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 186; Küleynî, *el-Kâfi*, 1/141.

150 Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/323.

151 Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 187, 189, 190; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/319. Hz. Hüseyin, Irak'a giderken bunları Ümmü Seleme'ye (r. anhâ) teslim etmiş, ondan da Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin almıştır. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *Gaybe*, thk. Abdullah et-Tahrânî, Ali Ahmed Nâsîh (Kum: Müessesetü'l- Meârifî'l-İslâmîyye, 1411) 194; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/320.

152 Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 188, 189, 195; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/327.

153 Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 193; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/321.

154 Saffâr, *Besâiru't-derecât*, 177.

155 Saffâr, *Besâiru't-derecât*, 182; Saffâr'ın, Muhammed el-Bâkır'ın sözü olarak kaydettiğine göre, *Câmîa* kıyamete kadar insanlara kâfi (fikhî) ilim ihtiva etmektedir.

156 Celâlî, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 63.

157 Celâlî, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 70; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 43. Alıntı yaptığı kaynaklara ulaşamadığımız Ali Nâsîrî'nin şu ifadesi kitabın içeriğine dair İsnâşaeriyye kaynaklarında birbirine uymayan farklı rivayetler olduğunu göstermektedir: "Kitab-ı Ali hakkında bilgi içeren rivayetleri incelediğimizde, bu kitabın ahkâm ve fikhî meseleler haricinde ahlâk, tefsir ve gelecekte vuku bulacak bazı olaylar hakkında bilgiler içerdiğini görüyoruz." Bk. Nâsîrî, "İsnâşaeriyye Hadis Tarihine Genel Bir Bakış", 140.

es-Sâdık'a nisbet edilen "*Vallahi bizim yanımızda bizi insanlara muhtaç etmeyecek şey vardır. İnsanlarsa kesinlikle bize muhtaçtırlar. Bizim yanımızda bir sahîfe vardır ki yetmiş zira uzunluğunda olup onu Resûlullah imlâ etmiş, Ali yazmıştır. Bu, çocukları içindir. Bu sahîfenin içinde helal ve haram olan her şey yer almaktadır*"¹⁵⁸ mealindeki rivayet dikkate alındığında *Câmîa*'da ahkâma ve ferâize dair hükümlerin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ İnsanlar bu sahîfenin mü'minlerin annelerinden olan Ümmü Seleme'ye (ö. 62/681) geçtiğini söylüyorlar dendiğinde Ca'fer es-Sâdık, "*Resûlullah vefat ettiğinde onun ilmine, silahına ve bu Câmîa'da olanlara Hz. Ali vâris oldu*" demiş, "*Ondan da sırasıyla Hasan'a, Hüseyin'e, Ali b. Hüseyin'e, Muhammed el-Bâkır'a nihayet bana intikal etti*" diye haber vermiştir.¹⁶⁰ Ümmü Seleme'den nakledilen diğer bir rivayete göre ise Resûlullah'ın (s.a.v.) Hz. Ali'ye yazdırdığı bu kitabı, hilafeti döneminde Ali minbere çıktığında Ümmü Seleme'nin ona teslim etmesini emretmiştir. Ümmü Seleme'nin ifade ettiğine bakılırsa Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman hilafetleri zamanında bu kitaptan yararlanmamışlar, ancak Hz. Ali halife olduğunda onu Ümmü Seleme'den isteyip içindekilere göre hüküm vermiştir.¹⁶¹ *el-Kâfi, Emâli, Bihâru'l-envâr* gibi Şîa kaynaklarında bu kitaptan yapılan iktibasların farklı bâblar içerisinde yer aldığı belirtilmektedir.¹⁶²

Ehl-i sünnet kaynakları Hz. Ali'nin sahîfesinin küçük hacimli olduğunu belirtmeler de¹⁶³ Şîa kaynaklarında Allah Resûlü'nün Hz. Ali'ye yazdırdığı bilgilerden oluşan *Câmîa* adı verilen sahîfenin yetmiş zira uzunluğunda ve ceylan derisinden olduğu ve pek çok ilmi ihtiva ettiği kaydedilmiştir.¹⁶⁴ Mezkûr sahîfe, Hz. Ali'den sonra evladına intikal etmiştir. Öyle ki Azâfir es-Sayrafi'nin naklettiğine göre el-Hakem b. Atiyye imama çeşitli fikhî sorular sorarken imamla aralarında bir meselede ihtilaf çıkmış, bunun üzerine Muhammed el-Bâkır, el-Hakem'i evine götürerek *Câmîa*'dan bu meselenin hükmüne bakmışlardır.¹⁶⁵ Görüldüğü gibi tereddüde

158 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 175-177; Küleyni, *el-Kâfi*, 1/142-143; Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 41.

159 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 200; Küleyni, *el-Kâfi*, 1/141.

160 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 197; Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 42.

161 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 203.

162 Örnek metinler için bkz. Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 43.

163 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/201; Buhârî, "İlim", 37; "Diyet", 24; "el-İ'tisâm", 4; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 98; İbn Mâce, "Diyât", 21.

164 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 194-195; Küleyni, *el-Kâfi*, 1/141; Hur el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, 1/6. Hafizurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, 56.

165 Necâşi, *Ricâlü'n-Necâşi*, 360 no: 172; Sadr, *Te'sisü's-Şîa li ulûmi'l-İslâm*, 279; Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 43; Hafizurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, 56.

düştüğü hususlarda Muhammed el-Bâkır'ın bu sahifeye müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Onun yeryüzünde [Allah'ın kitabından sonra] en sağlam eserin *Câmia* olduğunu ifade etmiş olmasına,¹⁶⁶ Zeynelâbidîn'in bu sahifeyi eline alıp "Buna kim güç yetirebilir?"¹⁶⁷ dediğine bakılırsa bu kitabın o dönemde Şîa açısından dinî hayatla ilgili önemli bir müracaat kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. İsnâaşerî âlimler *Câmia*'nın niçin günümüze intikal etmediği sorusuna ise gaybet-i kübrâ ile birlikte *Câmia*'nın da kaybolduğu, ancak gâib imamın yanında olup onun zuhuruyla birlikte ortaya çıkacağı şeklinde cevap vermektedirler.¹⁶⁸

Sünnî kaynaklarda ise bu sahîfe, *Resûlullah'ın sahîfesi* ya da *Câmia* şeklinde de-ğil, *Sahîfetü Ali* olarak geçmektedir; *Câmia* ile Sünnî kaynaklarca da doğrulanan *Sahîfetü Ali* aynı şey olup hacmi İsnâaşeriyye'nin iddia ettiği gibi yetmiş zira değildir. Nitekim Hz. Ali'ye yanında Kur'ân'dan başka bir sahîfe veya kitabın olup olmadığı sorulduğunda o, yanında taşıdığı kılıcının kınında dürülü olan sayfaya işaret ederek "Bende şu sahîfeden başka bir şey yok" şeklinde cevap vermiştir. Bu sahîfede diyet, esirlere yapılacak muamele, kâfire karşılık olarak Müslümana kısas uygulanmayacağı, Medine'nin harem olduğu, zekât nisabı gibi hükümler yer almaktadır.¹⁶⁹ Bunun İsnâaşeriyye'nin iddia ettiğinin aksine büyük bir hadis kitabı olmayıp kılıcın kınına sığabilecek kadar küçük hacimli, dürülü bir sayfadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Gâib imamla birlikte ortaya çıkacağı iddia edilse de bu eserin günümüze intikal etmemiş olması, ayrıca bu konudaki rivayetlerin sened ve metin bakımından zayıf olduğu¹⁷⁰ dikkate alındığında, *Câmia* ile ilgili bilgilerin problemliliği görülmektedir. Bundan başka kâğıt gibi yazı malzemesinin kıt olduğu bir dönemde inen âyetler kâğıdın yanı sıra kemik, yassı taş vb. malzemelere yazılırken¹⁷¹ *Sahîfetü Ali*'nin yetmiş zirâ uzunluğunda ceylan derisini yazılmış olması mübalağalı durmaktadır.

Bunlardan başka İsnâaşeriyye kaynaklarında Hz. Ali'ye *Kitâbü's-sünen ve'l-kadâ ve'l-ahkâm* isimli kitap nispet edilmiş olup o, kaza konusundaki kanunları, çeşitli

166 Necâşi, *Ricâl*, 360 no: 172; Muhammed Muhsin Âgâ Büzürg-i Tahrâni, *ez-Zerîa ilâ tasânifi-Şîa* (Beyrut: Dârü'l-edvâ, 1403/1983), 2/306; Hafizurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, 56; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 43.

167 Küleynî, *el-Kâfî*, 8/ 163.

168 Nu'mânî, *Kitâbü'l-ğaybe*, 340.

169 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/201; Buhârî, "İlim", 37; "Diyet", 24; "el-İ'tisâm", 4; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 98; İbn Mâce, "Diyât", 21.

170 Bk. Tahrâni, *ez-Zerîa ilâ tasânifi-Şîa*, 2/306; Hafizurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, 57.

171 Buhârî, "Tefsîr" 9/ 20; Hurr el-Âmilî, *Vesâilü-Şîa*, 1/6; Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Hadis Kitâbeti", 160.

hususlardaki fikhî ahkâmı ihtiva etmektedir. Hz. Ali'nin ashâbından olan Ebû Râfi', 'Ubeydullâh b. Ebî Râfi', Rebîa b. Sümey', Muhammed b. Kays el-Becelî gibi kişilerin bu kitabı Hz. Ali'den rivayet ettikleri kaydedilmiştir.¹⁷²

5. Hz. Peygamber'in Vefatından Sonra Ehl-i Beyt'in Tedvîn Faaliyetleri

İsnâaşeriyye kaynaklarında zikredilen bilgilerden anlaşıldığına göre Hz. Ali, Allah Resulü'nün (s.a.v.) defin işleri bittikten sonra namaz için çıkması dışında bütün âyetleri toplayıncaya kadar evinden dışarı çıkmamak suretiyle Kur'ân'ı cem' etmiş ve nüzûl sırasına göre tertîb etmiştir. Buna *Mushaf(ü Ali)* denilmekte olup o "ilk mushaf" olarak kabul edilmektedir. Farklı isimlerle bilinen bu eserin sadece Kur'ân metnini değil onun tefsir ve te'vîlinin yanında Kur'ân ilimleriyle alakalı konuları da kapsadığı, bazı Şii kaynaklarda kaydedilmektedir. Hz. Ali, bu mushafta *âm*, *hâs*, *muhkem*, *müteşâbih*, *nâsîh* ve *mensûh* türü âyetlere de işaret etmiştir. Ancak onun bu açıklamaları, Kur'ân'dan bir cüz değildir.¹⁷³ Kur'ânî ilimleri altmış nev'e ayıran Hz. Ali'nin, böylece Kur'ân ilimlerine de büyük hizmeti olmuştur. Bu eserin ilk hadis kaynakları arasında anılmasının sebebi, Hz. Peygamber'in tefsirine dair pek çok rivâyete de yer vermesidir.

Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra tedvîn ettiği eserlerden bir diğeri *Kitâbü Fâtîma*¹⁷⁴/*Mushafü Fâtîma*'dır.¹⁷⁵ İsnâaşeriyye kaynaklarında yer alan bilgiler, *mushaf* isminin Kur'ân anlamında değil, kitap anlamında kullanıldığı belirtilmelidir.¹⁷⁶ Bu kitabın bir meleğin (Cebrail) Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından derin

172 Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 6; Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a li u'lûmi'l-İslâm*, 280-283; Müeddeb, *Târihu'l-hadis*, 47. Bu dönemde başka sahâbîlerin de hadislerle ilgili telifâtı bulunmaktadır: Resûlullah'ın yazdırdığı diğer emirler ise Resûlullah'ın gönderdiği zekât âmillerine ve diğerlerine yazıp verdiği emirnameler zekât, diyet, hadler, haramlar gibi ahkâma dair konulardadır. Bunlara Necrân'a âmil olarak gönderdiği Amr b. Hazm el-Ensârî için yazdırdığı sahîfe, Hadramevt'e gönderilen Vâil b. Hucr el-Hadramî için yazdırdığı sahîfe örnek verilebilir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 287.

173 Mûsâ el-Mûsevî, *eş-Şî'a ve't-tashîh es-Sırâ' beyne's-Şî'a ve't-teşeyyü'* (b.y.: 1408/1988), 133, 134.

174 Sincânî, *Devru's-Şî'a fi'l-hadisî ve'r-ricâl*, 43. Hz. Fâtîmâ'ya atfedilen *Kitâbü Fâtîma* adlı başka bir eserinin olduğu da kaynaklarda geçmektedir. Bk. Mehdevîrâd, *Tedvînü'l-hadis inde's-Şî'ati'l-İmâmîyye*, 397-406.

175 Celâlî, İsnâaşeriyye'yi kötülemek gayesiyle eserin bu isimle meşhur edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Bk. Celâlî, *Tedvînü's-sünneti's-şerife*, 77 (3 no'lu dipnot); Abdullah Ünalın, *İsnâaşeriyye'de Hadis Usûlü* (İstanbul: İşrak Yayınları, 2008), 56 (131 no'lu dipnot).

176 Bk. Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 189; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/312, 317. Şii ulemâ, Kur'an'a benzer bir kitabın ihdas edildiğinin zannedilmemesi için *Mushafu Fâtîma* yerine *Kitâbü Fâtîma* demeyi daha uygun bulurlar. Bk. Mehdevîrâd, *Tedvînü'l-hadis inde's-Şî'ati'l-İmâmîyye*, 389-395.

bir şekilde etkilenen Hz. Fâtıma'yı teselli etmek üzere evine yaptığı ziyaretlerde Resûlullah'ın makamı, Fâtıma soyunun başına gelecekler gibi hususlarda verdiği haberlerden oluştuğu ve onun söylediklerini işiten Hz. Ali'nin bunları kaydettiği en çok benimsenen görüş ise de¹⁷⁷ bu konuda farklı düşünenler de vardır.¹⁷⁸ Ca'fer es-Sâdık'ın "Bizim yanımızda *Mushafü Fâtıma* vardır; onda Allah'ın kitabında yer alan bir harf bile (âyet) yer almamaktadır¹⁷⁹ dediği nakledilmiş, *Mushafü Fâtıma*'nın Kur'ân'ın üç misli olduğu vurgulanmıştır.¹⁸⁰ Keza Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) Ca'fer es-Sâdık'tan naklettiğine göre *Mushafü Fâtıma*'da Fâtıma'nın vasiyeti,¹⁸¹ bütün nebilerin, vasilerin ve gelecek olan her melikin adı yazılıdır.¹⁸² İlgili rivayetlerden *Mushafü Fâtıma*'nın Kur'ân'dan ve *Câmia*'dan farklı bir kitap olduğu ve *ahkâmı* içermediği anlaşılmaktadır.¹⁸³

Öte yandan hacim bakımında Kur'ân'ın üç misli olan *Mushafü Fâtıma*'da yer alan bilgilerin mevcut olan Kur'ân'da yer almadığı¹⁸⁴ şeklindeki rivayetle ilgili olarak "el-Kâfi şârihlerinden II. Meclisi (ö. 1110/1698), bu rivayetin sahih olduğunu kaydettikten sonra "*Mushafü Fâtıma*'nın Kur'ân'da zikredilen ahkâmın dışında baş-

177 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 191; Küleynî, *el-Kâfi*, 1/142. Bazı İsnâaşeri (Celâlî, *Tedvinü's-sünneti's-şerife*, 76) ve bazı Sünnî kaynaklarda (Hafızurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, 59) Saffâr ise Ca'fer es-Sâdık'a dayandırarak onu Resûlullah'ın Ali'ye yazdığını ifade etmekte (bk. Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 187), Hz. Fâtıma'nın yanında babası tarafından yazdırılmış bir kitabın olduğundan bahsedilmektedir. Bk. Celâlî, *Tedvinü's-sünneti's-şerife*, 76. Mehdevîrâd, *Tedvinü'l-hadis in-deş-Ş'ati'l-İmâmiyye*, 54, 382.

178 Kimin tarafından yazdırıldığı konusundaki birbirine zıt rivayetler ve tahlili için bk. Mehdevîrâd, *Tedvinü'l-hadis indeş-Ş'ati'l-İmâmiyye*, 382-389.

179 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 153; Küleynî, *el-Kâfi*, 1/142. Ancak Saffâr, bu rivayetin sonunda Ca'fer es-Sâdık'ın "Onu Resûlullah, Ali'ye yazdırmıştır" sözünü nakletmiştir. Bu, *Mushafü Fâtıma*'nın Resûlullah'ın vefatından sonra Ali tarafından melekten iştiklerini kaydetmesiyle oluştuğu bilgisine ters düşmektedir.

180 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/141-142.

181 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/142; Mehdevîrâd, *Tedvinü'l-hadis indeş-Ş'ati'l-İmâmiyye*, 404-409.

182 İbn Bâbeveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-tebsira mine'l-hayreh*, thk. es-Seyyid Muhammed Rızâ el-Hüseynî (Beirut: Müessesetü Âli-i Beyt, 1407), 280; Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 204; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/324; Müeddeb, *Târîhu'l-hadis*, 49. Sünnî ulemâdan el-Harâitî (ö. 327/939), Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654 [?]) Hz. Fâtıma'nın (ö. 11/632) yanına girdiği ve onun evinde olan kitapta "*Allah'a ve Resûlüne iman eden komşusuna iyilik etsin*" mealindeki hadisini gördüğünü nakletmesi dikkate alındığında onda bazı hadislerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Eymen Abdülcâbir (Kahire: Dâru'l-Âfaki'l-Arabiyye, 1419/1999), 90; Hafızurrahmân, *Ulûmu'l-hadis*, 59.

183 Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, 186, 188, 187, 189, 191, 92; Askerî, *Meâlimü'l-medreseteyn*, 2/313; Mehdevîrâd, *Tedvinü'l-hadis indeş-Ş'ati'l-İmâmiyye*, 391, 395.

184 Küleynî, *el-Kâfi*, 1/142.

ka hususları ihtiva etmesi muhtemeldir" der.¹⁸⁵ Aynı şekilde İsnâaşerî âlim Mûsa el-Mûsevî "'Kur'ân'ı biz indirdik onu biz muhafaza edeceğiz"¹⁸⁶ âyetine rağmen Müslüman olan biri, Kur'ân'ın tahrif edildiğine nasıl inanır? Bu inanıştaki bir kimse Müslüman sayılmaz!" diyerek¹⁸⁷ Kur'ân'ın eksik olabileceğine dair iddiaları reddetmiştir. Ebü'l-Kasım el-Hûî (ö. 1413/1992) de "Ancak akli kıt olan biri Kur'ân'ın tahrif edildiğine inanır" diyerek bu konudaki görüşünü beyan etmiştir.¹⁸⁸

H. Ali'nin vefatından sonra geç bir tarihte tasnif edilip H. Ali'ye nisbet edilen diğer bir eser *Nehcü'l-Belâğ'a*'dır. Her türlü sıkıntının ilacı, tebliğ ve ta'limde Kur'ân'ın kardeşi¹⁸⁹ olarak nitelendirilen *Nehcü'l-belâğ'a*, Şerif er-Radî (ö. 406/1015) tarafından H. Ali'nin hutbelerinden, hikmetli sözlerinden ve Mısır'a atadığı komutanı Mâlik el-Eşter (ö. 37/657) gibi kimselere yazdığı mektuplarından oluşmaktadır.¹⁹⁰ Ancak müellif, IV. (X.) yüzyılda, H. Ali'nin sözlerinden sadece üçte birini bu kitapta toplamıştır.¹⁹¹ Günümüzde mevcut olan *Nehcü'l-belâğ'a*, 214 hutbe, 79 mektup ve 480 hikmetli söz içermektedir.¹⁹² O, fesâhat ve belâğatta en üst derece kabul edilmektedir. Tarih boyunca bu eser üzerine yüzlerce şerh, ta'lik ve tercümenin yapılmış olması, onun önemini göstermektedir.¹⁹³ Bu sebeple *Nehcü'l-belâğ'a*'yı İsnâaşeriyye'nin en önemli rivayet miraslarından birisi olarak tanımlamak mümkündür.¹⁹⁴

Özetle ifade edersek İsnâaşerî ulemâ, Ehl-i beyt ve masum imamların Sünnet'i yazılı olarak muhafaza etme noktasında bütün gayretlerini sarf ettiklerini, zengin bir literatür bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Ehl-i beyt'ten sayılan ya da Ali'yi destekleyen bazı sahâbîler tarafından H. Peygamber'in vefatında sonra yazılmış eserler de vardır.¹⁹⁵

185 Muhammed Bâkir b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali el-Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl fi şerhi ahbârî âli Resûl* (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1404), 3/52. Bu ifade, Kur'ân'ın eksik olduğu anlamına gelmemektedir; zira alternatif bir Kur'ân'ı karşılaştıran görüşlerin hiçbir ilmi temeli bulunmamaktadır.

186 el-Hıcr 15/9.

187 Mûsevî, *eş-Şîa ve't-tashih es-Sirâ ' beyneş-Şîa ve't-teşeyyü'*, 35.

188 Mûsevî, *eş-Şîa ve't-tashih es-Sirâ ' beyneş-Şîa ve't-teşeyyü'*, 132.

189 Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tasnifiş-Şî'a*, 14/ 111.

190 Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tasnifiş-Şî'a*, 14/ 113; Müeddeb, *Târîhu'l-hadîs*, 46.

191 Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tasnifiş-Şî'a*, 24/ 416; Müeddeb, *Târîhu'l-hadîs*, 44; Nâsırî, "İsnâaşeriyye Hadîs Tarihine Genel Bir Bakış", 143.

192 Nâsırî, "İsnâaşeriyye Hadîs Tarihine Genel Bir Bakış", 143.

193 Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tasnifiş-Şî'a*, 14/ 111-161; 24/ 416.

194 Nâsırî, "İsnâaşeriyye Hadîs Tarihine Genel Bir Bakış", 143.

195 Bu dönemde tedvîn edilen kitaplardan biri de *Kitâbü Selmânî'l-Fârisî* olup bu, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra İslâm hakkında bilgi edinmek üzere Roma kralı tarafından gönderilen heyet

Değerlendirme ve Sonuç

Resûlullah (s.a.v.) zamanında ve onun vefatından sonra hadislerin yazılması ve tedvini bağlamında Ehl-i sünnet ile İsnâaşeriyye arasındaki tartışmaları ele aldığımız çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kendilerini *Hâssa*, Ehl-i Sünnet'i *Âmme* ve *Muhâlif* olarak isimlendiren İsnâaşerî âlimlerin hadislerin tedvini meselesini de *imâmet* konusuyla irtibatlandıkları ve süreci buna göre yorumladıkları anlaşılmaktadır. Onlara göre Hz. Ali, hadisleri Resûlullah'ın emri ile tedvin ederken ilk üç halifenin hadis rivayetinin azaltılmasını emretmelerini ya da hadislerin yazılmasına engel olmalarını İsnâaşerî âlimler, Ehl-i beyt'in fazileti, Hz. Ali'nin Resûlullah'tan sonra *vasî* olarak meşru halife olduğu gerçeğini, hadislerin rivayet ve yazılı kaydını yasaklayarak saklamak istemelerine, kendi hatalı içtihatlarını ve görüşlerini meşrulaştırma çabalarına bağlamışlar; bu vesileyle hem onları hem de Ehl-i sünnet'i ilzam etme yoluna gitmişlerdir. Aslında ilk üç halifenin bu konudaki tutumu, dinin ikinci kaynağı olan Sünnet konusunda hassas davranma ve ihtiyatlı olmaktan ibarettir. Onlar, birbiriyle çelişen, râvileri tarafından iyi muhafaza edilmemiş, diğer sahâbiler tarafından bilinmeyen rivayetlerin hadisler içine karışmasına mani olmayı hedeflemişlerdir; bu ise Sünnet düşmanlığı değil, Sünnet'i müdafaa ve muhafaza çabasıdır. Aynı konuda hadis rivayetinin azaltılmasına, amel edilen rivayetlere ağırlık verilmesine dair Hz. Ömer'den gelen bir rivayeti alıp benzer muhtevada Hz. Ali'den gelen rivayeti görmezden gelmek çifte standart olarak değerlendirmelidir. İsnâaşeriyye'nin görüşünü desteklemesi hâlinde Ehl-i sünnet kaynaklarındaki rivayetleri almakta tereddüt etmeyen İsnâaşerî araştırmacıların, ilgili rivayetler hakkındaki Sünnî ulemânın değerlendirmelerine yer vermeleri ilmî emanetle bağdaşmamaktadır. Öyle ki İsnâaşerî araştırmacılar, Hz. Ebû Bekir'in beş yüz hadis ihtiva eden hadis cüzünü yaktırdığını Zehebî'yi kaynak göstererek delil olarak kullanmakta, Zehebî'nin bu rivayet meçhul râviler sebebiyle zayıftır değerlendirmesini ise zikretmemektedir. Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Ömer'in hadisleri cem etmeyi düşündüğüne, bu maksatla bir ay kadar istişare ve istihâre sonucu bundan vazgeçtiğine dair rivayeti, isnadındaki Hz. Osman zamanında doğan 'Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)

ile Hz. Ali arasında geçen diyalogları ihtiva eder. bk. (Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *el-Fihrist*, thk. Muhammed Sâdık Âl-i Bahri'l-U'lûm (Necef: Neşriyâtü'l-Mektebeti'l-Murtezaviyye, t.s.) 101; Sadr, *Te'sisü's-Şî'a li u'lûmi'l-İslâm*, 280; Nâsirî, *"İsnâaşeriyye Hadis Tarihine Genel Bir Bakış"*, 138). Selmân-ı Fârisî, Hz. Ali'den sonra te'lifi olan ilk kimsedir. Bk. Şerâfüddin, *Müellîfü's-Şî'a fi sadri'l-İslâm*, 17.

sebebiyle *munkatî*⁶, dolayısıyla zayıf kabul etmişlerdir. Buna rağmen neredeyse hiçbir İsnâaşerî âlim ve araştırmacı bu önemli bilgiyi dikkate almamaktadır. Kaldı ki bir halifenin görüşü bu şekilde olsa dahi sahâbenin çoğunluğunun tedvîn konusundaki genel görüşüne ve uygulamasına bakmak ve bunu bütün ashâba teşmil etmemek gerekmektedir.

İsnâaşerî âlimlerin hadislerin tedvîni beş safhaya ayırdığı görülmektedir. Onlar, hadislerin Resûlullah (s.a.v.) hayatta iken ve kendi emriyle Ali (r.a.) tarafından tedvîn edildiğini ve bu faaliyetinin on ikinci imama kadar devam ettiğini savunmuşlardır. Ehl-i sünnet kaynaklarındaki rivayetleri nazar-ı itibara alarak Hz. Peygamber'in hadislerin yazılı kaydını yasaklayıp yasaklamadığı konusunda İsnâaşerî âlimlerin iki gruba ayrıldıkları görülmektedir. Celâli gibi çağdaş bazı İsnâaşerî âlimler, hadis rivayet ve yazımına izin veren, hatta onu teşvik eden rivayetlerle birlikte değerlendirdiğinde yazma yasağının söz konusu olmadığı kanaatine varmışlardır. Murtezâ el-Askerî, Ali eş-Şehristânî gibi diğer bazı çağdaş İsnâaşerî âlimler ise ilk üç halifenin kendi bilgisizliklerini ve hatalı içtihatlarını örtbas edebilmek için Hz. Peygamber'in hadislerin yazılı kaydını yasakladığı gerekçesine sığındıklarını ve hadis rivayet edilmesini yasakladıklarını iddia etmişler, bu konuda öne çıkan sahâbîlere hadis rivayetini terk etmeleri için hapis, sürgün, kırbaç cezası gibi yollarla baskı uyguladıklarını vurgulamışlardır. Ehl-i beyt'in faziletine dair rivayetlerin gizlendiği iddia edilmişse de Ehl-i sünnet kaynaklarında bu konu ile ilgili rivayetler yer aldığından bu görüş muteber kabul edilmemiştir.

Özellikle çağdaş İsnâaşerî araştırmacılar ilk üç halifenin hadislerin rivayet ve yazılı kaydına karşı çıkmalarının hadis uydurulmasına sebep olduğunu iddia etmişlerdir. Onların iddiasına göre halifelerin bu tutumlarının ardında Hz. Ali'nin vasî, dolayısıyla halifelîğin Ehl-i beyt'in hakkı olduğu gerçeğini gizleme maksadı bulunmaktadır. Onların bu iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Halifelerin hadis rivayetine ve yazılmasına karşı olduğunu ima eden hadislerle ilgili yanılığının sebebi, hadis rivayetine ve Sünnet'e ne kadar değer verdiklerini gösteren rivayetleri dikkate almamaları, söz konusu halifelerin Kur'ân'a ağırlık verip "hadis rivayetini azaltınız" şeklindeki tavsiyelerini yanlış değerlendirmeleridir. Zira ilk üç halifenin, özellikle çoğu sahâbînin bilmediği hadislerin rivayetinde, şahit ya da yemin talep etmeleri, hadis uydurmacılığının önüne geçme amacına matuf olup Sünnet karşıtlığından değil, Sünnet'e verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Halifelerin, Sünnet'i uygulama gayretleri, Kur'ân ve Sünnet'i öğretmek üzere bazı şehirlere muallimler göndermeleri bunun açık delilidir. Şu hâlde ilk üç halifenin

Kur'ân'a ağırlık vermelerini, hadis rivayetini yasaklama olarak değil münker ve mevzu rivayetlerin sahîh hadisler arasına karışmasını önleme, Sünnet'i muhafaza, uydurmacılara fırsat vermeme ve ihtiyatlı davranma olarak değerlendirmek daha isabetlidir. Ayrıca hadislerin yazımı (İsnâşeriyye'nin ifadesi ile tedvîni) hiçbir zaman yasaklanmamışsa o takdirde bu konuda halifeleri suçlamak anlamsızdır. Zira onların bu kadar önemli bir hususta kendiliklerinden bir yasak ihdas etmeleri ya da Resûlullah'ın serbest bıraktığı bir hususta ashâbın temeli olmayan bir görüşe itibar etmeleri mümkün gözükmemektedir. Hadislerin yazımı temelli ve mutlak olarak yasaklanmamışsa -ki bunun caiz olduğunu gösteren rivayetler ve Hz. Peygamber hayatta iken oluşturulan hadis sahîfeleri/cüzleri vardır- Sünnet'e değer vermediklerini iddia ederek ilk üç halifenin şahsında Ehl-i sünnet'i suçlamak haksızlıktır.

İsnâşerî âlimlerin iddiasına göre, Ehl-i beyt ve Ali'yi destekleyenler hariç ilk üç halife başta olmak üzere diğer sahâbîler, hadislerin yazılmasının Resûl-i Ekrem tarafından yasaklandığını kabul etmişlerdir. Hadis yazılması yasaklanmışsa bunun sebepleri olmalıdır; bu sebeplerin Hz. Ali için geçerli olup olmadığı ve niçin sadece ona serbest olduğu, hatta bizzat Resûlullah tarafından ona yazdırıldığı sorusu önem kazanmaktadır. Kur'ân âyetlerini kırk civarında vahiy kâtibine yazdıran ve bu hususta onlara itimat eden Hz. Peygamber'in âyetten daha önemli olmayan hadisleri tek bir kişiye yazdırması makul gözükmemektedir. Sadece Hz. Ali'nin güvenilir olduğu iddia edilirse inen vahiylerin yazımında bu güvenin niçin aranmadığı sorusuna cevap verilmelidir.

Sübhânî gibi bazı çağdaş İsnâşerî âlimlere göre mezhepler arasındaki ihtilaflar, yazıya geçirilmediği için iyi korunamayan bu farklı rivayetlerden kaynaklanmıştır. İsnâşerî âlimlere göre Resûlullah'a verdiği ahdi yerine getirmeyen Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın Ali'nin vasî olduğunu yazdıracağı "kırtas hâdisesi"nde son vasiyetini yazmasına engel olan Hz. Ömer, ilk iki halifenin yolundan giden Hz. Osman ve Muâviye bu ihtilafın baş sorumlularıdır. İsnâşeriyye'nin iddiasına göre ilk üç halife tarafından hadislerin rivayet ve tedvîn edilmesinin yasaklanmasıyla, pek çok yerde Ali'nin velâyeti ve vasî olduğunu beyan eden Resûlullah'ın sözlerinin gizlenmesi ve bunlar sonraki nesillere intikal etmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Elli iki sahâbînin hadis cüzü oluşturduğu, hadis rivayetinin hiçbir zaman kesilmediği dikkate alındığında İsnâşeriyye'nin iddia ettiği şekilde bir gizlemenin mümkün olmadığı anlaşılacaktır.

Hülâsa Hür el-Âmilî (ö. 1104/1692) gibi âlimlerde benzer görüşlere rastlasak da görüşlerdeki benzerlikler oryantalistlerin iddialarının özellikle son dönem İsnâ-

şerî araştırmacıların görüşleri üzerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir. Tedvîn konusuna dair eser telif eden bazı Şii araştırmacıların, oryantalistlerin fikirlerinden etkilendiği anlaşılan Mısırlı çağdaş Sünnî araştırmacı Ebû Reyve'nin *Advâ ale's-sünnetin nebeviyye* adlı kitabında yer alan bu husustaki rivayet ve görüşleri kaynak olarak kullanmaları bunu göstermektedir. Onların hadislerin yazılmasının lehine ya da aleyhin e olan Ehl-i sünnet kaynaklarındaki rivayetleri bir bütün hâlinde değerlendirmedikleri, yasakla ilgili yegâne sahîh rivayet olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin mensûh olduğunu dikkate almadıkları, halifelerin dinin ikinci kaynağı olan hadislerin rivayetinde ihtiyatlı olmalarını, Sünnet'e muhalefet olarak değerlendirdikleri, bu konudaki rivayetlerin delil olmaya elverişli olup olmadığını göz ardı ettikleri dikkat çekmektedir.

Öte yandan Sünnet'e en büyük hizmeti Ehl-i beyt'in yaptığı görüşünü benimseyen İsnâaşerî âlim ve araştırmacılar, buna delil olarak ilk safhada Hz. Ali'nin Kur'ân'ı cem etmesini, bu kitabında Kur'ân ilimlerine de yer vermesini ve aynı şekilde hadisleri Resûlullah'ın yazdırmasıyla tedvîn etmesini göstermişlerdir. Buradaki problem Hz. Ali'nin ve Ehl-i beyt imamlarının Kur'ân ve Sünnet'e hizmetleri müsellemlerle birlikte diğer sahâbîlerin gayretlerini takdir etmemek ya da görmezden gelmektir.

Şîa kaynaklarında Hz. Ali'nin tedvîn ettiği ve daha çok *Câmîa*, zaman zaman *Kitâbü Ali*, *Mushafü Ali* gibi adlarla anılan ve hacmi ve muhtevası abartılan hadis ve fıkıh kitabının, ihtiyaç duyulan bütün hukûkî ahkâmı ihtiva eden bir özellik arz ettiği ve Hz. Ali'den sonra sırayla diğer imamlara intikal ettiği vurgulanmıştır. Öyle ki her imam halefine bu eseri teslim etmiş ve imamlar bunun içindeki hükümlere göre amel etmişlerdir. Son imamın gaybete girmesiyle birlikte ortadan kaybolan *Câmîa*'nın onun dönüşüyle birlikte yeniden ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Şîa kaynaklarına göre Resûlullah'ın Hz. Ali'ye yazdığı ifade edilen *Câmîa*'nın aslında hadislerin tamamını değil, yaralamaların diyetinin ne olduğuna varıncaya kadar ahkâma, helal ve harama dair bazı hükümleri ihtiva ettiği vurgulanmakta, bazı kaynaklarda ise onun ahkâmın yanında akîde ve ahlâk konularına da yer verdiği belirtilmektedir. Her ne olursa olsun İsnâaşeriyye açısından da mesele dikkatlice değerlendirildiğinde onun bütün hadisleri kapsamadığı açıktır. Kaldı ki Hz. Peygamber'in bütün hayatı boyunca söyledikleri, yaptıkları ve takrirlerinden oluşan Sünnet'i tek bir kişinin cem etmesi, o günkü şartlarda mümkün gözükmemektedir. Hz. Ali'nin bazı hadisleri yazdığı ise tartışmasızdır. Bunların bir kısmını Resûlullah'ın kendisine yazdırmış olması da muhtemeldir. Ancak bu-

nun Resûlullah'ın imlâ etmesiyle ve hadislerin tamamının yazımına ve tedvînine yönelik bir ameliye olduğu iddiası problemlidir. Kaldı ki Resûl-i Ekrem'in hayatta iken hadisleri yazan tek kişi Hz. Ali olmayıp elli iki civarında sahâbî hadis cüzü oluşturmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bu hususta Hz. Ali'nin yegâne farkı, İsnâaşeriyeye'nin adına *Câmia* dediği, Ehl-i sünnet ulemâsının *Sahîfetü Ali* olarak adlandırdığı sahîfenin Resûlullah tarafından Hz. Ali'ye yazdırılmış olmasıdır.

Resûlullah'ın imlâ etmesi suretiyle Hz. Ali'nin yazıp tedvîn ettiği kitaplar arasında *Cefr* de yer almaktadır. Şîa kaynaklarında *Cefr-i ebyaz* ve *Cefr-i ahmer* şeklinde iki nevi olan *Cefr*'in muhtevasına dair farklı ve birbirini tutmayan rivayetlerin yer aldığı dikkat çekmektedir. Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatını müteakip meleğîn (Cebrâil) Hz. Fâtıma'yı teselli etmek amacıyla yaptığı ziyaretlerde verdiği gaybî haberlerin Ali tarafından yazılmasıyla oluşan ve Kur'ân ile alâkasının olmadığı ve hukûkî *ahkâmı* ihtiva etmediği anlaşılan *Mushafü/Kitâbü Fâtıma* ise Resûlullah'ın vefatından sonra yine Hz. Ali tarafından tedvîn edilen eserlerdendir.

Hz. Ali'nin Resûlullah hayatta iken Kur'ân ve Sünnet'e yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerde olduğu gibi her imamın kendi zamanında Sünnet'in muhafazasına yönelik çabalarının olduğu, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık zamanında, *asılların* tedvîn edilmesiyle birlikte hadislerin ve Sünnet'in yazılı olarak muhafaza edildiği, daha sonra *asıllardan* yararlanılarak câmilerin ve onları kaynak olarak kullanan *Kütüb-i Erbaa*'nın tasnif edildiği, en son safhada ise cem ve tehzîb türü eserlerin tedvîn edildiği kaydedilmiştir.

Hadislerin yazılı kaydı ve tedvîni ister Ehl-i beyt imamları isterse diğer sahâbîler gerçekleştirmiş olsun önemli olan husus, Allah Resûlünün hadislerinin çoğunun günümüze güvenilir yollarla intikal etmiş sahih rivayetler olmasıdır. İsnâaşerî âlimler, Ehl-i beyt'in tedvîn ettiği kitapları öne çıkararak masum kabul ettikleri Ehl-i beyt imamlarının bu hususta da öncü ve önde olduğu görüşünü benimsemektedirler. Ne var ki Hz. Ali'nin tedvîn ettiği kitapların, gâib imamla birlikte ortaya çıkacağı iddia edilse de, hiçbirinin günümüzde mevcut olmadığını görürüz. Muhammed el-Bâkır ve daha yoğun olarak Ca'fer es-Sâdık zamanında tedvîn edilen *dört yüz asıldan* bahsedilse de Şeyh et-Tûsî ancak elli dokuz musannifini zikredebilmiş, söz konusu *asıllardan* ise ancak on altısı neşredilmiştir. *Asılların* tedvîni tarih olarak II. (VIII.) asrın ortalarına tekabül etmektedir. Ashâbın oluşturdukları hadis cüzlerinde yer alan hadisler, tamamen olmasa da büyük oranda Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i içinde tahrir edilmiştir. Ayrıca Hemmâm b. Münebih'in, hocası Ebû Hüreyre'den aldığı hadislerden oluşan hadis cüzü *es-Sâhife*

tû's-Sahîha günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir. Şu hâlde İsnâaşeriyye'nin bu konuda Ehl-i sünnet'e bir üstünlüğü bulunmamaktadır.

Son söz olarak, imâmeti dinin iman esaslarından kabul eden ve Ehl-i beyt'e mensub on iki imamın imâmet ve velâyetini hemen her konuda merkeze alarak buna göre değerlendirmeler yapan İsnâaşeriyye'nin, hadislerin tedvîninde de Ehl-i beyt'e çok büyük bir rol biçtiği, hatta hadislerin tedvînini Ehl-i beyt'e hasrettiği, halifelik hakkını almakla suçladığı ilk üç halifeyi ve kendileri gibi düşünmeyen ashâbî ise, öyle olmadığı hâlde, Sünnet'e muhalefetle ilzam etmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. İsnâaşeriyye'nin kendisi için *Hâssa*, Ehl-i sünnet için ise en tanınan ismi yerine *Âmme* kavramını tercih etmesinde bu muhalefet ve rekabetin etkileri bârizdir.

Kaynakça

- Acâc el-Hatîb. *es-Sünnetü kable't-tedvîn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Ağırman, Cemal. "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Hadis Kitâbeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/1 (2001), 155-168.
- Ahmed Muhammed eş-Şâkir, *el-Bâisü'l-hâsis şerhu İhtisârî Ulûmi'l-hadîs*. ta'lik Nâsiruddîn Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1417/1996.
- el-Askerî, Murtezâ. *Meâlimü'l-medreseteyn*. Tahran: Müessesetü'l-bi'se, 1406/1986.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstihlâları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Aydınlı, Abdullah. "Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensâr Yayınları, 1995: 307-330.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadiste Tesbit Yöntemi*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-hâdisi'n-nebevî*. Riyad: yy. 1401/1981.
- el-A'zamî, M. Mustafa. *Studies in Early Hadith Literature*. Indianapolis: American Trust Publication, 1978.
- Bakan, Tevhid. "Çağdaş İsnâaşerî Bilginlere Göre Hadislerin Yazılması". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26, Erzurum (2006):107-156.
- Brown, Daniel. *İslâm Düşüncesinde Sünnet'i Yeniden Düşünmek*. çev. Sabri Kızılkaya- Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- el-Celâlî, Seyyid Muhammed Rızâ el-Hüseynî. *Tedvînü's-sünneti's-şerîfe*. Kum: Mektebül-İ'lâmî'l-İslâmî, 1413/1993.
- Çap, Sabri. *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis*. Ankara: İlahiyat, 2019.
- Demirel, Serdar. *Ehl-i Sünnet ile İmâmîye İsnâaşeriyyesi Arası Karşılaştırmalı Hadis İlimleri*. İstanbul: Polen Yayınları, 2014.
- Ebû Reyve, Mahmud. *Advâ ale's-sünneti'n-nebeviyye*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tedvîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Esed, Nâsır. *Mesâdiru'ş-şî'ri'l-câhili*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1381/1962.
- el-Esterâbâdî, Muhammed Emin b. Muhammed Şerîf el-Ahbârî. *el-Fevâidü'l-medeniyye*. Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî li Câmî'ati Müderrisin. 1424/2003.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. C. R. Barber ve S. M. Stern. Chicago, New York: Aldine, 1967-1971.
- Ğulâm Resûl, Muhammed Tâhir b. Hakîm. *es-Sünne fî müvâcehetü'l-ebâtil*. yy. Da'vetül-hak, 1402/1981.
- Gül, Mutlu - Kahraman Hüseyin. "Hz. Ebû Bekr ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları ile İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 56/1 (2015),137-156.
- Hafızurrahmân, İbn Hakîm Abdülcebbar. *Ulûmü'l-hadis beyne Ehli's-sünne ve'ş-Şia İmâmiyye Isnâşeriyye*. Doktora tezi. International Islamic University, 2010.
- el-Hâkîm, Ebû Abdillâh İbnü'l-Beyyi Muhammed en-Nisâburî. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn fî'l-hadis*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâse*. Kahire: y.y. 1956.
- el-Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Eymen Abdülcâbir. Kahire: Dâru'l-Âfaki'l-Arabiyye, 1419/1999.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim. *Cevâhiru'l-edeb fî edebiyat ve inşâi lügati'l-Arab*. Beyrut: Müessesetü'l-meârif, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Takyidü'l-ilm*. thk. Sa'd Abdülgaffâr Ali, b.y.: Dâru'l-İstikâme, ts.
- el-Hillî, Cemâleddîn el-Hasan b. Yûsuf. *Keşfü'l-murâd fî şerhi tecridi'l-i'tikâd*, Kum: Menşûrâtü Şûkürî, 1386/1966.
- el-Hulû, Seyyid Muhammed Ali. *Târihu'l-hadîsi'n-nebevî*. Kum: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 1386/1966.
- Hur el-Âmilî, Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgarî. *Vesâilü'ş-Şia ilâ tahsili mesâilî'ş-şeria*. thk. Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî. Kum: Müessesetü Âli Beyt li İhyâi't-Türâs, 1414/1993.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakdi fî ulûmi'l-hadis*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubî. *Câmiu beyâni'l-ilm*. thk. Ebül-Eşbâl ez-Zührî. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi 1414/1994.
- İbn Asâkir, Ebül-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târihu Dimaşk*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ebül-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihî'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1416/1996.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru Âfâki'l-Cedîd, ts.
- İbn Kesîr, Ebül-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru'l-fikr İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1407/1986.
- İbn Receb, Zeynüddîn el-Hanbelî. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd. Zerkâ: Mekketü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdirrahmân. *Ulûmü'l-hadis*. thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2002/1423.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düsüncesinde Sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- el-Kummî, İbn Bâbeveyh. *el-İmâme ve't-tebsira mine'l-hayreh*. thk. es-Seyyid Muhammed Rızâ el-Hüseynî. Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, 1407/1986.

- Kutluay, İbrahim. *İsnâaşeriyeye'de Hadis Usûlü (Ehl-i Sünnet Hadis Usûlü İle Mukayeseli Bir Çalışma)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020.
- Kutluay, İbrahim. "İsnâaşeriyeye İmâmiyyesi'ne Göre Hadis ve Sünnetin Kaynakları". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe Sempozyumu III*. edit. Abdullah Aydın, Hayati Yılmaz, Erdinç Alatlı vd. 179-212. İstanbul: Ensar Yayınları 2018.
- Kutluay, İbrahim. "İmâmiyye Şiası'na Göre Sahâbenin Adaleti Problemi". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe Sempozyumu II*. 75-114. edit. Hayati Yılmaz. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Kutluay, İbrahim. "Oryantalistlerin Erken Dönemde Hadislerin Yazılmadığına Dair İddiaları Karşısında Abbott, A'zamî ve Sezgin'in Görüşlerinin Mukayesesi". *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet*. Yayına hazırlayan Fikret Karaman; edit. Abdulhan Ünlüsoy, Serkan Demir. 1/ 11-33. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Kuzudişli, Bekir. Şia'da Hadis Rivayeti ve İsnad. İstanbul: BSR Yayıncılık, 2011.
- el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâfî*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Ali. *Mir'âtü'l-ukûl fi şerhi ahbârî âli Resûl*. Tahran: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1404.
- el-Mehdevîrâd, Muhammed Ali. *Tedvînü'l-hadis inde's-Şi'ati'l-İmâmiyye*. Tahran: Hastînamâ, 1431/2010.
- Muhammed Abdürrezzâk Hamza, *Zulûmâtü Ebi Reyve emâme Eđvâ'î's-sünneti'l-Muhammediyye*. Kahire: yy., 1379/1959.
- el-Müsevî, Mûsâ. *eş-Şia ve't-tashîh es-Sırâ beyne's-Şia ve't-teşeyyü'*, b.y.: 1408/1988.
- el-Müeddeb, Seyyid Rızâ. *Târihu'l-hadis*. trc. Seyyid Abdülkerim Haydarî. Kum: Merkezü'l-Mustafâ el-Âlemî, 1431/2009.
- en-Nâsîrî, Ali. "İsnâaşeriyeye Hadis Tarihine Genel Bir Bakış". *Misbah Dergisi* 7-8 (2014): 137-166.
- en-Necâşî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abbâs. *Ricâlü'n-Necâşî*, Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî, 1418/1997; ikinci nüsha Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî, 1431/2010.
- Nu'mânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İbrahim Ca'fer. *Kitâbü'l-gaybe*. thk. Fâris Hasûn Kerim, b.y.: Dârü'l-Cevâdîn, 1432/2011.
- Özpinar, Ömer. *Şia Hadis Tarihinin Teşekkül Dönemi, Sebepler ve Sonuçlar*. Konya: Aybil Yayınları, 2014.
- Usûlü sittete aşara mine'l usûli'l-evveliyye*. thk. Ziyâüddîn el-Mahmûdî. Kum: Dârü'l-Hadis li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1381/1961.
- es-Sadr, Seyyid Hasan. *Te'sîsü's-Şi'a li ulûmi'l-İslâm*, Tahran: Menşûrâtü'l-A'lemî, ts.
- es-Sadûk (İbn Bâbeveyh), Ebü Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin. *el-Emâli*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404.
- es-Saffâr, Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh el-Kummî. *Besâirü'd-derecât*. Beyrût: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1431/2010.
- es-Sehâvî, Ebü'l-hayr Şemsüddîn, *Fethu'l-muğîs fi şerhi Elfiyeti'l-hadis*. thk. Ali b. Hüseyin. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Sezgin, Fuat. *Arab-İslâm Bilimler Tarihi (Almanca aslından tercüme)*. İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin Araştırma Vakfı, 2015.
- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Otto, 2015.

- es-Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrii'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1421/2000.
- es-Sincânî, Ca'fer. *Devruş-Şi'a fi'l-hadîs ve'r-ricâl neş'eten ve tatavvuran*. Beyrut: Dâru Cevâdî'l-Eimme, 1431/2010.
- es-Sübhânî, Ca'fer. *es-Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*. Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, 1427/2006.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribü'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Feryâbî. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415/1994.
- Şehidü's-Sânî, Ebû Muhammed Zeynüddin b. Ali el-Âmilî. *er-Riâye fi ilmi'd-dirâye*. thk. Abdülhüseyn Muhammed Ali Bakkâl. Kum: Mektebetü Âyetullâh el-Mer'aşî, 1433/2012.
- eş-Şehristânî, Ali. *Men'u tedvini'l-hadîs*. Kum: Müessesetü'r-Râfid, 1430/2009.
- eş-Şehristânî, Ali. *Târîhu'l-hadîsi'n-nebevî*. Kum: Dâru'l-Gadîr, ts.
- Şerefüddin, Seyyid Abdülhüseyn. *Müellifü'ş-Şi'a fi sadri'l-İslâm*. thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî Bağdat: Mektebetü'l-Endülüs, ts.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah, Abdullah b. Muhsin b. İbrahim. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- et-Tahrânî, Muhammed Muhsin Âgâ Büzürg. *ez-Zerî'a ilâ tasnifi'ş-Şi'a*. Beyrut: Dâru'l-Ehûk, 1403/1983.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan. *el-Fihrist*. Muhammed Sâdık Âl-i Bahri'l-U'lûm. Necef: Neşriyâtü'l-Mektebeti'l-Murtezaviyye, ts.
- et-Tusî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan. *Emâli*. Necef: Matbaatü Nu'man, 1384/1964.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan. *el-Emâli*. thk. Behrâd el-Ca'ferî, Ali Ekber el-Gaffârî. Tahrân: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1381.
- et-Tusî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan. *el-Gaybe*. thk. Abdullah et-Tahrânî ve Ali Ahmed Nâsîh. Kum: Müessesetü'l-Meârifî'l-İslâmiyye, 1411/1991.
- Türcan, Zîşan. "Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkinin Yeri". *Turkish Academic Research Review/Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*. 4/4 (2019), 455-474.
- Ünal, Abdullah. *İsnâşeriyye'da Hadis Usûlü*. İstanbul: İşrak Yayınları, 2008.
- el-Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. *el-Envârü'l-kâşife limâ fi kitâbi Eđvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye mine'z-zelel ve't-taqlîl ve'l-mücâzele*. Kahire: yy. 1378/1958.
- Yurdagür, Metin, "Cefr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7/215-218, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17 (1998-1999): 91-121.
- Yücel, Ahmet. " Kitâbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- ez-Zehbî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- ez-Zehbî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- ez-Zehrânî, Muhammed b. Matar *Tedvinü's-sünneti'n-nebeviyye neş'etühû ve tatavvuruhû*, Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.